

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra ekonomiky

Bakalářská práce

Evropský demografický vývoj a jeho problémy

Tatyana Veideman

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra ekonomiky

Akademický rok 2009/2010

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Tatyana Veideman

obor Provoz a ekonomika

Vedoucí katedry Vám ve smyslu Studijního a zkušebního řádu ČZU v Praze
čl. 16 určuje tuto bakalářskou práci.

Název práce: **Evropský demografický vývoj a jeho problémy**

Osnova bakalářské práce:

1. Úvod
2. Cíl práce a metodika
3. Literární rešerše
4. Demografie a základní pojmy
5. Historický vývoj evropské populace (přirozený řád reprodukce, demografická revoluce)
6. Demografická struktura evropské populace
7. Problémy současného demografického vývoje v Evropě
8. Závěr
9. Seznam použitých zdrojů
10. Přílohy

Rozsah hlavní textové části: 30 - 40 stran

Doporučené zdroje:

- + Vallin, J.: Světové obyvatelstvo, Academia, Praha, 1992, 148 s., ISBN 80-200-0437-8
- + Pavlík, Z.: Nástin populačního vývoje světa, Praha, Nakladatelství ČSAV, 1964.
- + Pavlík, Z., Rychtaříková, J., Šubrtová, A.: Základy demografie, Praha, Academia, 1986,
- + Kalibová, K., Úvod do demografie, Karolinum, Praha 2001
- + Kalibová, K., Pavlík, Z., Mnohojazyčný demografický slovník, česká demografická společnost, Praha 2004
- + Population statistics, 2006 Edition, European Commission, Eurostat, Luxembourg, 2006, ISBN 92-79-01642-3
- + 2008 World Population Data Sheet, Population Reference Bureau, Washington, 2008, ISSN 0085-8315.

Vedoucí bakalářské práce: **Ing. Zbyněk Kuna**

Termín odevzdání bakalářské práce: duben 2011

.....
Vedoucí katedry

.....
Děkan

V Praze dne: 11. 3. 2010

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci "Evropský demografický vývoj a jeho problémy" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 28.03.2011

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala Ing. Zbyňku Kunovi za odborné vedení, za důležité připomínky a rady a taky za veškerý čas, který mi věnoval při zpracování bakalářské práce.

Evropský demografický vývoj a jeho problémy

**The European demographic development and its
problems**

Souhrn

Práce je zaměřena výjimečně na Evropskou populaci. Cílem této práce je objasnit vývoj evropské populaci v závislosti s historickými událostmi. Na začátku bude zmíněno o vzniku demografie jako vědy, pak budou definovány základní ukazatele, které postupně budou používány k vysvětlení demografických dějů. Veškeré ukazatele částečně budou srovnány s ostatními světadíly nebo částmi Evropy a budou zachyceny v grafech nebo tabulkách.

V kapitole s názvem „Historický vývoj evropské populace“ od celkového zalidňování země bude postupně zaměřený průzkum na vznik evropské populace s postupným historickým přechodem k demografické revoluci.

Dále bude řečeno o demografické struktuře evropské populace, která se člení na strukturu podle pohlaví a věku. Hlavně bude pověděno o důležitých faktorech, které ovlivňují tyto struktury a vytvořena věkova pyramida, která je hlavním nástrojem posuzování o zastoupení jednotlivých věkových skupin.

A na konec práce se odvodí základní problémy, vyplývající ze současného stavu evropské populace, například jako stárnutí populace a migrace.

Klíčová slova

demografie

historický vývoj evropské populace

starý režim

demografická revoluce

struktura obyvatelstva

stárnutí populace

migrace

Summary

The work is exceptionally focused on the European population. The aim of this work is to explain the development of the European population in relation to the historical events. At the beginning will be mentioned about the demography as a science, then will be defined the basic parameters, which gradually will be used to explain demographic processes. All indications will be partly compared with others world volumes or parts of the continents of Europe and will be recorded in charts or tables.

In a chapter entitled „Historical development of the European population“, from the total settlement of the country will be progressively focused in the creation of the European population from progressive historical transition to a demographic revolution.

It will be also reported about the demographic structure of the European population, which is divided on the structure by sex and age. Mainly, it will be reported about the factors that affect the structure and created age pyramid, which is the main tool for assessing the different age groups.

And at the end of the work will be delivered the fundamental problems arising from the current station of the European population, such as aging populations and migration.

Keywords

demography

historical evolution of the European population

old regime

demographic revolution

population structure

aging of population

migration

Obsah

1. ÚVOD	5
2. CÍL A METODIKA PRÁCE	6
2.1. CÍL	6
2.2. METODIKA	6
3. LITERÁRNÍ REŠERŠE	7
3.1. DEMOGRAFIE A ZÁKLADNÍ POJMY	7
4. HISTORICKÝ VÝVOJ EVROPSKÉ POPULACE	12
4.1. POMALÁ PROMĚNA STARÉHO REŽIMU	15
4.2. PŘIROZENÉ REPRODUKČNÍ CHOVÁNÍ	18
4.3. DEMOGRAFICKÁ REVOLUCE V EVROPĚ	19
5. DEMOGRAFICKÁ STRUKTURA EVROPSKÉ POPULACE	22
5.1. STRUKTURA OBYVATELSTVA PODLE POHLAVÍ	22
5.2. STRUKTURA OBYVATELSTVA PODLE VĚKU	25
6. PROBLÉMY SOUČASNÉHO DEMOGRAFICKÉHO VÝVOJE V EVROPĚ	31
6.1. PRVNÍ DEMOGRAFICKÝ PROBLÉM EVROPY	31
6.2. DRUHÝ DEMOGRAFICKÝ PROBLÉM EVROPY	36
6.2.1. <i>Hlavní dopady migrace na země původu</i>	37
6.2.2. <i>Hlavní dopady migrace na cílové země</i>	38
7. ZÁVĚR	40
8. SEZNAM LITERATURY	42
SEZNAM TABULEK	43
SEZNAM GRAFŮ	44

1. Úvod

Dnes obyvatelstvo naší planety dosahuje 6,9 miliard lidí. Rok co rok počet obyvatelstva bude růst, a v roce 2050 populace dosáhne 9,1 miliard lidí. Tento globální problém přelidnění zajímá demografy nejvíc. Problém přelidnění se týká většiny méně rozvinutých zemí, jejichž populace za rok 2010 činí 5,6 miliard lidí a zbytek 1,2 miliard připadá na více rozvinuté státy. Výsledné údaje o přirozeném přírůstku za rok to jenom potvrzují, rozvojové země mají 81 186 407 lidí, ale vyspělé země jenom 2 090 156 lidí.

To se projeví na věkové pyramidě, kde rozvojové země mají pravidelnou a výrovnanou pyramidu na rozdíl od vyspělých států, jejichž „pyramida“ zřejmě ukazuje nám pokles mládeže v důsledku nízké porodnosti. Z toho vyplývá, že rozvojové a vyspělé země mají zcela odlišné demografické problémy. Největší problém vyspělých zemí je stárnutí obyvatelstva.

Dnešní vývoj populace způsobují historické události, které v průběhu mnohých let měnily počet a strukturu obyvatelstva a také důležité demografické ukazatele jako hrubá míra porodnosti, úmrtnosti a jiné. S přechodem demografické revoluce klesá jak hrubá míra porodnosti z 50 promile na méně než 20, tak i hrubá míra úmrtnosti z 30 promile na méně než 15. Také se snižuje úroveň kojenecké úmrtnosti a prodlužuje se naděje dožití na úroveň okolo 70 let. To vše způsobuje stárnutí populace, které můžeme měřit pomocí indexu stáří, který po ukončení demografické revoluce překračuje úroveň 100. Ale v různých zemích průběh demografické revoluce je odlišný.

Nejprve prechod dosáhl Evropy a pak probíhal postupně ve všech zemích světa. To znamená, že s problémem demografického stárnutí, se může setkat skoro každý, záleží jenom na čase.

Dnes nejstarší pětka světa je Japonsko s podílem starých lidí 22,6% za tím jde Německo 20,5%, Itálie 20,4% a s 18,3% Švédsko a Řecko.

Stárnutí obyvatelstva má výrazný vliv na ekonomické a sociální postávení států a jak do toho bude zasahovat populační politika zajímá nás dnes nejvíce.

Ještě dosti důležitý současný problém Evropy je migrace. Určitě jsou i nějaké výhody migrace, jako například vyrovnávání stárnutí populace a nízké porodnosti. Ale problém migrace je v tom, že každých pět let od roku 2000 do roku 2010 počet imigrantů stále roste, a právě i počet nelegálních imigrantů, což nepříznivě ovlivňuje ekonomickou situaci Evropy.

2. Cíl a metodika práce

2.1. Cíl

Cílem práce je prozkoumat evropský demografický vývoj od minulosti do našich dnů, a zároveň zjistit, zda jsou nějaké současné demografické problémy. Také najít variabilitu možnosti řešení problémů.

2.2. Metodika

Metodikou vypracování mé bakalářské práce je řádné prostudování odborné literatury a internetových stránek, které jsou uvedeny v seznamu literatury. Při vytvoření grafů i tabulek byly využity údaje z webových stránek OSN (Organizace spojených národů) častečně za období 1950 – 2050. Při formulování současného demografického problému, jako stárnutí obyvatelstva byly vytvořeny různé grafy a tabulky za jednotlivé roky do konečného roku projekce OSN, 2050. Při zkoumání migrace v Evropě, byla vytvořena tabulka jako podklad pro zhodnocení emigrace a imigrace v Evropě.

V různé míře byly použity metody analýzy, syntézy a komparace.

3. Literární rešerše

3.1. Demografie a základní pojmy

Demografie je věda, která se zabývá studiem reprodukce lidských populací a, zkoumá na základě statistických údajů počet, strukturu a pohyb obyvatelstva. Název demografie pochází z řeckých slov *démos* - lid a *grafein* - psát popisovat.

Za zakladatele demografie je považován *John Graunt* (1620-1674), který jako první objevil při studiu úmrtnosti v Londýně a jeho okolí důležité zákonitosti, platné pro celé soubory. Výraznou osobností v historickém vývoji demografie byl *Adolf Lambert Quetelet* (1796-1874), který navrhl demografickou síť a koncepčně připravil konstrukci hrubé a čisté míry reprodukce. Důležitý pokrok v demografické metodologii na počátku 20. století představují práce *Alfréda J. Lotky* (1880-1949). Je to především konstrukce modelů stabilní populace, které jsou důležité v demografické analýze. Na Lotkovy práce navázala jak francouzská demografická škola, tak i americká.

Za faktického zakladatele demografie v České republice je považován Antonín Boháč (1882-1950), který pozvedl českou demografii na mezinárodní úroveň, organizoval první (1921) a druhé (1930) sčítání lidu, co se teď považuje za jeden z hlavních pramenů demografických dat, a v roce 1925 provedl reorganizaci demografické statistiky.

Objektem studia demografie jsou lidské populace, předmětem studia je demografická reprodukce, chápána jako neustálá obnova lidských populací v důsledku procesu rození a vymírání. Tato přirozená obnova, měna populace se označuje jako pohyb obyvatelstva nebo přirozená reprodukce.

Nejjednodušším ukazatelem přirozené reprodukce je přirozený přírůstek, v případě jeho záporné hodnoty přirozený úbytek. Přirozený přírůstek je vyjádřen absolutním číslem a je to rozdíl mezi počtem živě narozených a zemřelých za určité časové období.

Od demografického vývoje je nutno odlišit termín populační vývoj, který v sobě zahrnuje i migrace, tedy prostorovou mobilitu obyvatelstva, nazývanou též mechanická měna. Migrace ovlivňují populační vývoj tím výrazněji, čím se jedná o menší územní jednotky. Změny ve velikosti populace se pak označují jako celkový populační přírůstek či populační úbytek, který se skládá z přirozeného přírůstku či úbytku a migračního salda (Kalibová, 2001).

Na celkovém přírůstku obyvatelstva se migrace neboli migrační pohyby podílí tzv. čistou migraci, což je rozdíl mezi počtem přistěhovalých a počtem vystěhovalých, který

je označován také jako saldo migrace. Čistá migrace může mít kladnou nebo zápornou hodnotu. V případě, že počet přistěhovalých je vyšší než počet vystěhovalých, mluvíme o migračním přírůstku neboli čisté imigraci, v opačném případě o migračním úbytku neboli čisté emigraci. Úhrn přistěhování a vystěhování v určité územní jednotce se označuje jako objem migrace, někdy také jako hrubá migrace, a dělí se na hrubou emigraci a hrubou imigraci.

Je vhodné rozlišovat uzavřenou populaci, do které neexistuje ani přistěhování, ani z ní nedochází k vystěhování, a populační růst v ní závisí pouze na rozdílu mezi počtem živě narozených a zemřelých, od otevřené populace, jejíž růst ovlivňují také migrace (Pavlík – Kalibová, 2005).

S procesem reprodukce jsou těsně spojené demografické události jako narození, úmrtí, potrat a také i sňatek, rozvod, ovdovění, nemoc, které mají přímý vliv na proces porodnosti a úmrtnosti. Demografické procesy neprobíhají izolovaně od ostatních procesů, kterých se zúčastní lidé.

Demografie se v systému věd nachází na rozhraní oborů přírodovědných a společenských. Na základě různých kritérií lze vymezit demografické subdisciplíny:

- Demografická metodologie zahrnuje demografickou statistiku, matematickou demografii, demografické modely apod. Úzce navazuje na statistiku, matematiku, logiku a teorie pravděpodobností.
- Teoretická demografie zobecňuje pravidelnosti demografického vývoje jednotlivých populací a hledá zákonitosti vývoje demografických systémů.
- Historická demografie se zabývá vyhledáváním a využitím vhodných historických pramenů pro demografické studium historických populací. Na konkrétním populačním vývoji v minulosti ověřuje populační teorie a vytváří vlastní hypotézy.
- Regionální demografie studuje demografické procesy z hlediska regionálních podobností a rozdílů. Zkoumané regiony mohou být vymezeny buď na základě administrativních hranic nebo na základě své demografické homogenity.

Co se týče pramenů demografických dat, tak za hlavní se považují sčítání lidu, evidence přirozené měny, evidence migrací, evidence nemocnosti, výběrová šetření, registry obyvatelstva a historické prameny apod.

Sčítání lidu je souborná statistická akce sběru, uspořádání a zhodnocení údajů. Výsledky sčítání lidu poskytují informace o stavu, počtu, rozmístění a struktuře obyvatelstva a mohou zahrnovat buď obyvatelstvo přítomné nebo bydlící popřípadě oboje. Provádí se to metodou dotazovací neboli metodou sčítacích komisařů nebo metodou sebesčítací.

Přirozená měna je termín, který se používá pro vyjádření procesů rození a vymírání lidských populací. V širším pohledu se do přirozené měny zahrnuje i sňatečnost, rozvodovost, potratovost a nemocnost. Jak bylo uvedeno dříve nezahrnuje migrace. Pro evidenci přirozené měny obyvatelstva byla vytvořena soustava registračních knih (matrik). Do roku 1949 byla prováděna církevními úřady. Za úplnou evidenci se považuje zachycení alespoň 90% událostí. V Evropě tomuto požadavku vyhovují všechny země.

Evidence migrací poskytuje informace o změnách v rozmístění obyvatelstva v závislosti na ostatních sociálních a ekonomických jevech. V České republice je migrace definována jako změna trvalého pobytu za hranice určité administrativní jednotky, zpravidla obce. Evidence nemocnosti v České republice je v současné době nevyhovující. Statisticky se evidují pouze poruchy zdraví či úrazy, které vyžadují léčení.

Ukazatele nemocnosti nelze počítat za celou populaci, neboť je úplně sledováno pouze několik závažných nemocí. Poměrně spolehlivé informace o nemocnosti existují za ekonomicky aktivní obyvatelstvo, tj. včetně pracujících důchodců na základě statistiky ukončených případů pracovní neschopnosti. Výsledky evidence nemocnosti publikuje Ministerstvo zdravotnictví.

Na základě toho získáme základní demografická data. Jsou to například celkový počet obyvatel, počet zemřelých, narozených, rozvodů, sňatků apod. Tyto absolutní údaje se dávají do vzájemných souvislostí a počítají se poměrná neboli analytická data, která se dle způsobu výpočtu označují jako ukazatele, míry, kvocienty a indexy (Kalibová, 2001).

Jednou z nejdůležitějších proměnných v demografické analýze je čas. Každá demografická událost musí mít vždy přesné časové určení, kdy k ní došlo; to umožňuje zařadit ji do souboru událostí, které mají stejné období (časový úsek) vzniku (Pavlík, 1986).

Tyto soubory událostí nazýváme generace nebo kohorty. Generace je soubor osob, které se narodily ve stejném kalendářním roce. Kohorta je soubor osob, u nichž v určitém kalendářním roce došlo ke stejné demografické události. Přesné časové určení demografických událostí umožňuje také určit dobu, která uplynula mezi sledovanou a tou, která jí přecházela či následovala. Z tohoto pohledu rozlišujeme demografické události počáteční, výchozí, následné a konečné. Za počáteční událost se považuje narození, které je zároveň i výchozí událostí k následnému sňatku. Sňatek pak může být výchozí a za konečnou demografickou událost je považováno úmrtí (Kalibová, 2001).

Proces rození je základní složkou demografické reprodukce. Předmětem vědeckého zájmu se však stal mnohem později než proces úmrtnosti. Studium plodnosti začalo nabývat na významu od konce 19. století a v současné době má v demografii významné postavení. Po stabilizaci úmrtnosti související s ukončením demografické revoluce je

populační vývoj územních celků či jednotlivých populací ovlivňován především úrovní plodnosti, která se považuje i za indikátor sociálního rozvoje v širším slova smyslu. Úroveň porodnosti závisí zejména na plodivosti neboli fekunditě, což je schopnost muže a ženy rodit děti. Její výsledný efekt, vyjádřený počtem narozených dětí se označuje plodnost neboli fertilita. Počet dětí, který se určitému páru narodí, závisí nejen na jeho plodivosti, ale i na jeho reprodukčním (demografickém) chování. Typem demografického chování je například plánované rodičovství, kdy pár reguluje počet narozených dětí a intervaly mezi jednotlivými porody pomocí antikoncepčních metod. Nejjednodušším ukazatelem porodnosti je hrubá míra porodnosti (hmp), vyjadřuje se v promilách a definovaná jako poměr počtu živě narozených dětí (N) a středního stavu obyvatelstva (P) nejčastěji v ročním vymezení. **$Hmp = N/P * 1000$** (Kalibová, 2001).

Úroveň porodnosti je ovlivněna i populační politikou státu. Při analýze porodnosti se narozené děti rozlišují dle rodinného stavu matky v době porodu na děti manželské a nemanželské. Řada měr plodnosti podle věku a jejich kumulativních hodnot je základem tabulky plodnosti (Kalibová, 2001).

Měřítkem intenzity plodnosti v daném období, tj. ve sledovaném roce nebo časovém úseku, je součet měr plodnosti podle věku neboli specifických plodností, který se nazývá úhrnná plodnost. Tento syntetický ukazatel plodnosti představuje počet dětí, které by se narodily souboru 1000 žen (často udáván na jednu ženu) během jejich reprodukčního období, kdyby zůstalo zachováno rozložení plodnosti podle věku ve sledovaném kalendářním roce po dobu zhruba 35 let (za předpokladu neexistence úmrtnosti žen během reprodukčního období). Vynásobením úhrnné plodnosti podílem děvčat při narození získáme hrubou míru reprodukce (hmr), která vyjadřuje průměrný počet živě narozených dívek jedné ženě za neexistence úmrtnosti v reprodukčním období. V longitudinálním (generačním) pojetí hmr vyjadřuje, do jaké míry sledovaná generace zajišťuje za neexistence úmrtnosti svoji náhradu (Pavlík – Kalibová, 2005).

Úmrtí je první událostí, o kterou se demografie začala zajímat. Nezajímala se o individuální zvláštnosti každého úmrtí, ale o úmrtí jako o hromadný jev, jako o *proces vymírání určité populace – o její úmrtnost*. Počátky studia úmrtnosti jsou spojeny se jménem zakladatele demografie J. Graunta a s jeho nejdůležitějším spisem (1662), který svým významem daleko přesáhl hranice vlastní demografie. Na studiu úmrtnosti J. Graunt ukázal, že má smysl studovat kolektivní celky sestávající z jednotek vzájemně se velmi lišících. Skutečně každé úmrtí je svým způsobem zcela jedinečnou událostí, může jít o úmrtí dítěte nebo starce, muže nebo ženy, zcela odlišné mohou být jeho příčiny i způsob smrti (Pavlík, 1986).

Úmrtnost je vedle porodnosti jedna ze dvou základních složek demografické reprodukce. Úroveň a vývoj úmrtnosti jsou v jistém smyslu důsledkem vývoje nemocnosti a také důsledkem kvality životních podmínek, životního prostředí a způsobu života. Stejně jako u plodnosti nejjednodušší vyjádření úrovně úmrtnosti je

hrubá míra úmrtnosti (hmú), což je poměr počtu zemřelých (D) ke střednímu stavu obyvatel (P) ve sledovaném kalendářním roce. **$Hmú = D/P * 1000$** (Kalibová, 2001).

Hodnota ukazatele hmú závisí na intenzitě úmrtnosti v jednotlivých věkových skupinách a na věkové struktuře zkoumané populace. Po odstranění vlivu věkové struktury se konstruují srovnávací ukazatele úmrtnosti, které umožňují porovnávání celkové intenzity úmrtnosti.

Při studiu intenzity úmrtnosti podle věku rozlišujeme kojeneckou úmrtnost, časnou, novorozeneckou a ponovorozeneckou úmrtnost, které jsou přesně vymezeny věkem zemřelých. Ostatní termíny jako dětská úmrtnost, úmrtnost mládeže, úmrtnost dospělých a úmrtnost starých osob nejsou přesně určeny věkem.

Úmrtnost dětí, které ještě nedosáhly prvních narozenin, se nazývá kojenecká úmrtnost a dětí do čtyř týdnů života neboli do 28 dnů novorozenecká úmrtnost. Úmrtnost během prvního týdne života se nazývá časná úmrtnost. Termín ponovorozenecká úmrtnost se označuje úmrtnost dětí od 4 týdne neboli od 28. dne do konce prvního roku života.

Naděje dožití neboli střední délka života udává průměrný počet let, který připadá na jednotlivce v určitém věku ještě prožít za předpokladu zachování intenzity úmrtnosti podle věku ve sledovaném období.

Průměrný věk obyvatelstva je aritmetický průměr věku všech obyvatelů, věkový medián rozděluje obyvatelstvo podle věku na dvě stejně početné skupiny. Jestliže se v obyvatelstvu zvětšuje podíl starých osob, hovoříme o stárnutí obyvatelstva; při opačném procesu, kdy se zvětšuje podíl mladých osob, hovoříme o mládnutí obyvatelstva. Stará populace má vysoký podíl starých lidí, mladá populace má vysoký podíl dětí a mládeže. Stárnutí obyvatelstva nelze zaměňovat s metodou posouvání věkových skupin pomocí pravděpodobnosti přežití při výpočtu demografických prognóz, kdy dochází také k hypotetickému procesu, při kterém vychází věková struktura vlastně stárne (Pavlík – Kalibová, 2005).

Studium potratovosti navazuje na analýzu procesu demografické reprodukce, neboť potratovost úzce souvisí nejen s úmrtností ale i s porodností, resp. mrtvorodností. Potratovostí se rozumí úmrtnost plodu, tj. ukončení těhotenství vynětím nebo vypuzením plodu v době od početí do takového vývojového stadia plodu, než je plod dle platných definic považován za dítě. Úroveň potratovosti úzce souvisí se způsoby omezování, s propagací a šířením antikoncepčních prostředků a s celkovým populačním klimatem v zemi. Česká statistika rozlišuje miniinterruptce, jiná legální umělá ukončení těhotenství, samovolné potraty a ostatní potraty. Výskyt potratu se významně liší dle věku žen.

Sňatečností se rozumí proces formování, tj. uzavírání sňatku na základě zákonem daných podmínek. Demografie se soustřeďuje na studium rodin monogamních, jejichž základem je jeden pár dvou jedinců různého pohlaví. Limitující faktory při uzavírání sňatku jsou rodinný stav, věk a určitý stupeň pokrevnosti. Sňatek mohou uzavírat pouze osoby svobodné, rozvedené nebo ovdovělé. Tyto osoby tvoří sňatkuschné obyvatelstvo. Minimální sňatkový věk v ČR je 18 let. Intenzita sňatečnosti je ovlivněna populační politikou, politickou a hospodářskou situací v zemi a přijímaným systémem hodnot.

Rozvod představuje zákonný způsob zániku monogamního manželství. K rozpadu manželství však může dojít nejen rozvodem, ale i úmrtím jednoho či obou partnerů. Intenzita rozvodovosti se mění obdobně jako u ostatních demografických procesů v závislosti na věku (Kalibová, 2001).

4. Historický vývoj evropské populace

Počátky zemědělství způsobily zásadní změnu v osídlení území a nebývalé zlepšení možností obživy. Čtvrté tisíciletí před Kristem bylo mezníkem v dějinách lidstva. Kolem roku 5000 př. Kr. totiž začíná období takového osídlování a obdělávání dosud panenské půdy, že evropské zemědělství ve středověku často jen znovuobjevovalo „neolitické paseky“, které byly opuštěny při stěhování národů. Vznikla síť vesnic, která v západní Evropě vytvořila základ dnešní mapy osídlení venkova. Počet obyvatel udělal prudký skok. Koncem pátého tisíciletí př. Kr. dosáhl asi 15 miliónů a pak se v průběhu tisíce let díky prvním úspěchům zemědělství zdesateronásobil na 150 miliónů. Pěstování plodin a chov zvířat umožnily, aby skupiny lidí, žijící až dosud rozptýleně, osídlily krajinu daleko hustěji. Počtu jeden a půl miliardy dosáhlo světové obyvatelstvo až koncem 19. století (Vallin, 1992).

Tab. 1

Zalidňování Země

období	Počet obyvatel (mil.)	Průměrný roční přírůstek (%)	poznámky
-500 000	1	-	První lidé (Homo sapiens neanderthalensis)
-10 000	5	0,0003	
-4 000	15	0,018	Neolit-počátky zemědělství
-3 000	150	0,23	
-200	225	0,19	Antika
0	252	0,057	
400	206	-0,11	Stěhování národů
800	224	0,04	
1200	400	0,22	
1340	442	0,07	Morová epidemie
1400	375	-0,28	
1500	461	0,21	Renesance
1800	900	0,16	Počátek demografické revoluce v Evropě
1850	1 170	0,53	
1900	1 610	0,64	
1950	2 515	0,89	
2000	6 250	1,5	Demografická exploze v 3 světě
2050	9 500	0,6	

Výběrová data z pramenu: (Vallin, 1992)

Počet obyvatel světa se až do 5. tisíciletí před Kristem zvyšoval nesmírně pomalu. Počátky zemědělství jeho vývoj zrychlily, ale od konce 4. tisíciletí př. Kr. až do 18. století po Kr. stoupal opět pomalu. Mezi roky 1800 a 1950 vyvolala oživení růstu průmyslová revoluce a evropská populační expanze, po roce 1950 nastala populační exploze v zemích třetího světa. Koncem tohoto století by se mohl počet obyvatel

ustálit. Země bude mít asi více než 10 miliard obyvatel. Přehledně je zobrazeno v tabulce 1 (Vallin, 1992).

Demografické změny jsou výsledkem střetu mezi nutnými silami (spojenými s okolním prostředím, s jeho zdroji) a volitelnými silami, které jsou určovány společensky a kulturně a které jsou spjaty s individuálním, rodinným a kolektivním demografickým jednáním. Pravidla tohoto střetu nejsou stálá, protože interakce mezi volbou a nutností je obměňuje; nicméně tato pravidla se mění poměrně zvolna, což ulehčuje jejich analýzu.

Vezměme v úvahu omezující faktory, kterými jsou klima, místo, půda, způsob osídlení, nemoci, energie, strava. Tyto faktory mají mezi sebou různé stupně vzájemné závislosti, ale společně sdílejí dvě charakteristiky: demografickou relevanci a svoji pomalou modifikovatelnost.

Mechanismy prvního aspektu, který je významný pro demografickou dynamiku, jsou spíše intuitivní než podrobně prokázané. Prostor ovlivňuje způsoby lidského osídlení, jeho mobilitu a hustotu, z níž vyplývá dostupnost půdy. S dostupností půdy jsou pak spojeny potraviny, suroviny a energetické zdroje, které podmiňují životní úroveň a přežití populace. Klima určuje využitelnost prostoru, klade meze lidskému osídlování a koreluje se systémem nemocí. Ty jsou též svázány s potravinovým systémem a mají přímý vztah k reprodukci a k přežití. Prostor a způsoby osídlení souvisí s hustotou obyvatelstva a s přenosem chorob. Již z těchto náznaků tušíme složitost systému těchto omezujících faktorů a jejich interakcí.

Co je však nejzajímavější a co má největší dopad na změny rytmu populačního růstu, jsou takové změny demograficky relevantního jednání, které jsou spjaty s úmyslnými volbami jednotlivců a skupin. Jedná se o mocné urychlovací nebo zpomalovací růstové faktory, které jsou demografům dobře známy: sňatečnost, která je jistým druhem „zmocnění“ k reprodukci; rytmus plodnosti, který je určen převážně přirozenými faktory (např. délka kojení) nebo i vůlí (potratovost, kontrola porodnosti); mobilita a migrace, které mají dopad na geografii osídlení a na početní stavy populace (Livi Bacci, 2003).

O početní velikosti historických populací i lidnatosti měst existovaly dříve přehnané představy. Mnoho autorů se totiž domnívalo, že počet obyvatelstva světa se nezvětšuje, ale naopak zmenšuje. Souviselo to s idealizací starších dob. Teprve koncem 19. století dostávají tyto odhady kritičtější charakter. Jsou spojeny se jménem K. J. Belocha, jehož práce se staly základem pro poznání demografického vývoje na počátku naší éry. Podle K. J. Belocha měla Římská říše, rozprostírající se v Evropě, Asii a Africe kolem roku 14 přibližně 54 mil. obyvatel. Podle pozdějších kritických studií se Belochovy odhady pohybují spíše na minimální hranici a připouští se, že Římská říše mohla být podstatně lidnatější. Jestliže jsou podobné obtíže s odhady počtu obyvatel

Římské říše, je pochopitelné, že mnohem hůře jsme na tom se zbytkem světa. Kritické hodnocení různých odhadů je v tabulce 2 (Pavlík, 1986).

Tab. 2

Orientační odhad počtu obyvatelstva na začátku našeho letopočtu

světadíl	Počet obyvatelů v (mil.)	Možná chyba (%)
Evropa	35	20
Asie	180	50
Afrika	30	50
Amerika	10	100
Oceánie	1	50
Celý svět	256	50

Pramen: (Pavlík, 1986)

4.1. Pomalá proměna starého režimu

Demografický starý režim, tj. ten, který převládal až do začátku průmyslové revoluce, je charakteristický pomalým dlouhodobým vývojem a značnou stabilitou mechanismů, které jej řídí. Ekonomiky starého režimu jsou v zásadě založeny na zemědělství a je to právě agrární vývoj, který v široké míře určuje pomalý rozvoj společnosti. Obživa a rozvoj této populace svázané s půdou a přežití jejích potomků záviselo na rozvoji zemědělství. Omezujícím faktorem tedy nebyla ani tak pracovní síla, jako spíše kapitál – především ale dostupnost půdy – a relativně stagnující technologie. Velká část evropských demografických dějin se týká rovněž osídlování a zabírání nových území, pronikáním německé kolonizace na východ v 11. – 13. století počínaje a velkými zaoceánskými migracemi do Severní i Jižní Ameriky konče.

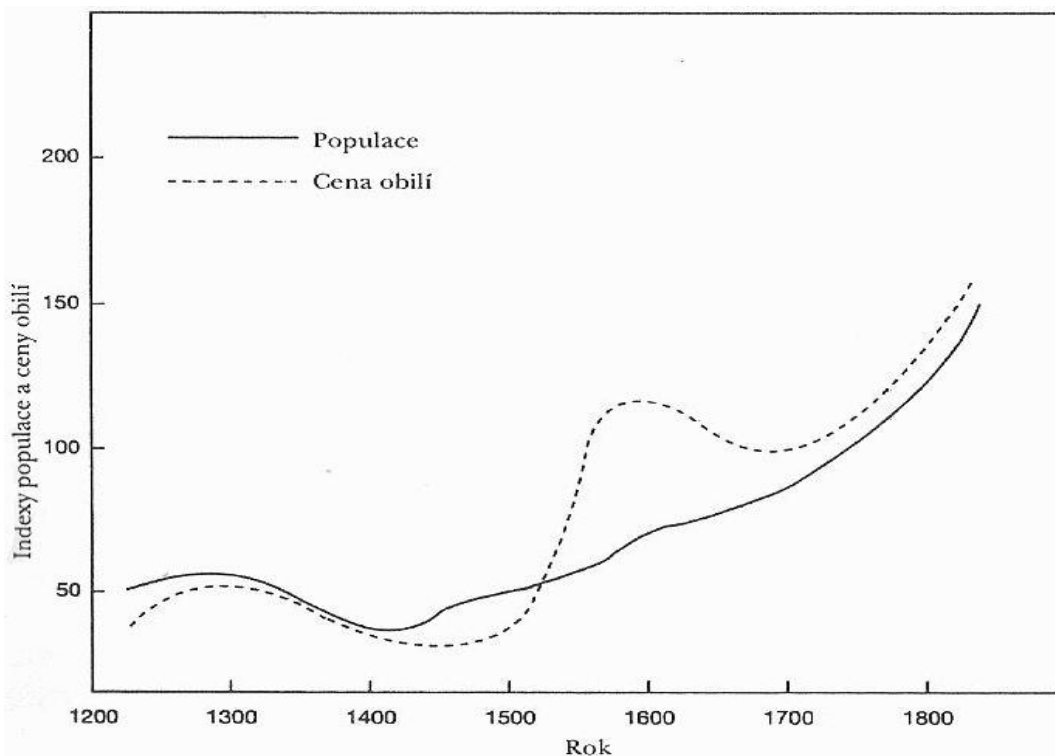
Po dovršení osídlovacího procesu narazil zbytek evropské populace na velmi obtížně schůdnou překážku svojí schopnosti měnit okolí. Tuto překážku představovala dostupná energie: „Fakt, že hlavní energetické zdroje odlišné od lidské manuální práce zůstaly v zásadě omezeny na rostliny a zvířata,“ píše Cipolla, „musel být překážkou možné expanze energie.“ Teprve zavedení parního stroje s jeho principem transformace energie umožnilo, aby byly lidem dány k dispozici nové energetické zdroje. A právě to je snad nevýznamnějším signálem předělu mezi moderní a současnou epochou.

Avšak i technický pokrok je relativně pomalý, přestože geografické rozdíly v produktivitě, spojené zvláště s agrárními technologiemi částečně závislými na přírodních faktorech, byly velmi významné již ve středověku. To je prokázáno jedním z mála údajů o tehdejší produktivitě, které máme k dispozici, a to vztahem mezi sklizní a osemem u obilnin (hlavním zdrojem obživy), který se v novověku jeví jako prakticky konstantní. Významný badatel v oblasti agrárních dějin Bernard Slicher van Bath uvádí, že výnosy půdy určitě stoupaly od 17. století v Anglii a Nizozemí – zde bylo zemědělství nejrozvinutější. V 16. století dosáhl objem sklizně přibližně sedminásobku objemu osevu, ve druhé polovině 17. století devítinásobku a ve druhé polovině 18. století desetinásobku. Nicméně výnosy zůstávaly stejné mezi léty 1500 a 1800 ve Francii, Itálii a Španělsku, tak jako se neměnila jejich nižší úroveň (kolem čtyřnásobku) v zemích severní, střední a východní Evropy. Důsledkem této relativní stability výnosů byla nemožnost zvyšovat objem produkce při zachování stejné plochy obdělávané půdy. Problematika produktivity pak měla obrovský dopad na úroveň výživy, která je dalším omezujícím faktorem demografického růstu.

Velké populační cykly byly v Evropě od pozdního středověku silně ovlivňovány epidemiemi, které byly ve značné míře nezávislé na životních podmínkách. Tyto cykly jsou však také úzce propojeny s ekonomickými faktory, které na demografické systémy působily a nutily je ke změnám. Časové řady cen a mezd zaznamenávají zásadní proměny, které souvisejí s velkými demografickými cykly, jak ukazuje graf č. 1 (Livi Bacci, 2003).

Graf č. 1

Populace a cena obilí v Evropě

Pramen: (Livi Bacci, 2003).

Tento model je vyloženě malthusiánský: během fází poklesu demografického cyklu – jako například ve století po velkém moru nebo během 17. století – přispíval pokles obyvatel či populační krize (a tudíž i pokles poptávky) ke snižování cen, zároveň však vzrostla poptávka po pracovní síle a tedy i mzdy. Mezi polovinou 14. století a polovinou 15. století poklesla cena obilí na polovinu, aby pak následně opět vzrostla. Slicher van Bath píše: „Poté přišla recese 14. a 15. století. Populace byla zredukována epidemiemi, a jelikož rozsah obdělávané půdy byl větší, než kolik by stačilo na výživu obyvatelstva, cena obilí klesla. Kvůli poklesu populace se nedostávalo práce, a tak se jak nominální, tak reálné mzdy povážlivě zvýšily.“ Prudký demografický růst v 16. století obrátil situaci naruby: nárůst poptávky tlačil cenu obilí i ostatních potravin vzhůru, zatímco reálné mzdy se propadly, až postupně dosáhly kritického bodu na začátku 17. století. Demografické zpomalení v 17. století a katastrofický úbytek obyvatelstva v důsledku třicetileté války jsou jedny z příčin dalšího obratu cyklu (doprovázeného poklesem poptávky i cen růstem mezd), který pokračoval až do poloviny 18. století, kdy byl cyklus opět obrácen zrychlením demografického růstu (Livi Bacci, 2003).

4.2. *Přirozené reprodukční chování*

S růstem možností obživy rostly i možnosti populačního růstu. Zůstávaly však omezeny hranicemi primitivního reprodukčního chování, tedy přirozeného řádu reprodukce. Až do 18. století neměly lidské populace žádný účinný prostředek pro boj s úmrtností nebo k omezení plodnosti - vysoká plodnost byla spjata s vysokou úmrtností. Výsledný velmi nízký přirozený přírůstek se pak během občasných krizí (hladomorů, epidemií nebo válek) měnil v pokles. Krize byly častější a měly vážnější důsledky tam, kde byl horší poměr mezi počtem obyvatel a množstvím potravy. Při zlepšení podnebí, pokroku techniky a osvojení nových území měli lidé více potravy a přežití bylo snazší. Přirozený přírůstek neměl důvod se měnit v pokles. V horších obdobích bylo přežití méně jisté a nebezpečí krizí větší.

Neolit byl součástí tohoto reprodukčního schématu. Byl sice obdobím dostatku, ale ve hře mechanismů, které po statisíce let řídily demografický vývoj, znamenal jen jednu z etap. Když dosáhl počet obyvatel nového stropu, daného možnostmi prostředí a úrovní techniky, populační růst se opět zpomalil a začal být znovu ohrožován občasnou nadúmrtností.

Střídání období růstu s obdobími stagnace či dokonce poklesu trvalo zhruba do 17. století. Jeho průběh i průběh několika předchozích staletí známe samozřejmě mnohem lépe, zejména v Evropě. Máme však málo důvodů se domnívat, že se od nich dřívější tisíce let výrazně lišily. Zdálo se, že obyvatelstvo Evropy v té době dosáhlo těžko překonatelného maxima. Jeho počet se zvyšoval jen nesmírně pomalu. Plodnost tehdy zřejmě nedosahovala tak vysokých hodnot, jaké byly pozorovány v rozvojových zemích v 60. letech 20. století. Ženy měly v průměru 5 až 6 dětí, takže hrubá míra porodnosti se vlivem věkové struktury pohybovala kolem 40 ‰. Hrubá míra úmrtnosti dosahovala při střední délce života 25 let také asi 40 ‰. V obdobích dostatku a míru byla plodnost o něco vyšší než úmrtnost a počet obyvatel mírně rostl. Zajistit trvalý růst však nebylo možné. Války, hladomor a epidemie vytvářely nebezpečí nadúmrtnosti, při níž počet obyvatel krutě klesal, a hrály tak zásadní roli v demografické rovnováze.

Největší otřes způsobila morová epidemie, která během dvou let (1348-1350) skosila 20-25% obyvatel Evropy (Vallin, 1992). Mor byl hlavním protagonistou demografického vývoje ze starého režimu a je nezbytné nahlížet na něj ze čtyř hledisek: první je hledisko epidemiologické, druhé se týká chronologie a geografie, třetí jeho ústupu a konečně čtvrté jeho demografického dopadu (Livi Bacci, 2003). K ní se v následujících letech přidal hladomor a Evropa v roce 1400 měla oproti 1348 jen 60% obyvatel.

Hlavními regulátory demografického růstu však byly hlad a bída. Po období rozmachu v 16. století, kdy obyvatelstvo Evropy znovu dosáhlo počtu z doby před morovou epidemií (a ještě jej překonalo), přišlo v polovině 17. století období velkého hladu. Ve Francii byly nejhrošími roky 1630, 1649, 1652 a 1661, které zpomalily populační růst.

Španělsko na tom bylo ještě hůře. Mezi lety 1590 a 1650 ztratilo díky opakovaným obdobím hladu třetinu svého obyvatelstva (jeho počet poklesl z 9 na 6 miliónů) a současně i mocenskou roli, kterou do té doby ve světě hrálo (Vallin, 1992).

Klasická vysvětlení tomu je to, že stabilní zdroje a jejich přísná distribuce se odrážejí v ustálenosti zemědělské populace; vytváření nových zdrojů prostřednictvím industrializace nebo díky přístupnosti nových území podporuje rychlý demografický růst; epidemické krize nebo zalidnění prostředí způsobuje naopak demografický pokles (Livi Bacci, 2003).

Poslední staletí primitivního reprodukčního chování známe sice nejlépe z Evropy, ale situace v ostatních světadílech se od ní vůbec nelišila. Populační vývoj určovaly tytéž základní faktory (vysoká plodnost, vysoká úmrtnost) i tytéž příčiny krizí (epidemie, války, hladomor). U různých populací probíhala období růstu i krizí v nestejnou dobu a s různou intenzitou, ale celkový důsledek pro světové obyvatelstvo byl tentýž-nesmírně pomalý početní růst (Vallin, 1992).

4.3. Demografická revoluce v Evropě

Rozkvět kultury a vědy v období renesance, vytváření mocných centralizovaných států, hrdinství velkých objevů a vynálezů, bohatství obchodníků a rozmach zemědělství v 18. století - to vše patřilo k předpokladům počátku průmyslové revoluce. Hospodářské a sociální přeměny západní Evropy však stály u zrodu i dalšího zvratu - demografické revoluce (Vallin, 1992).

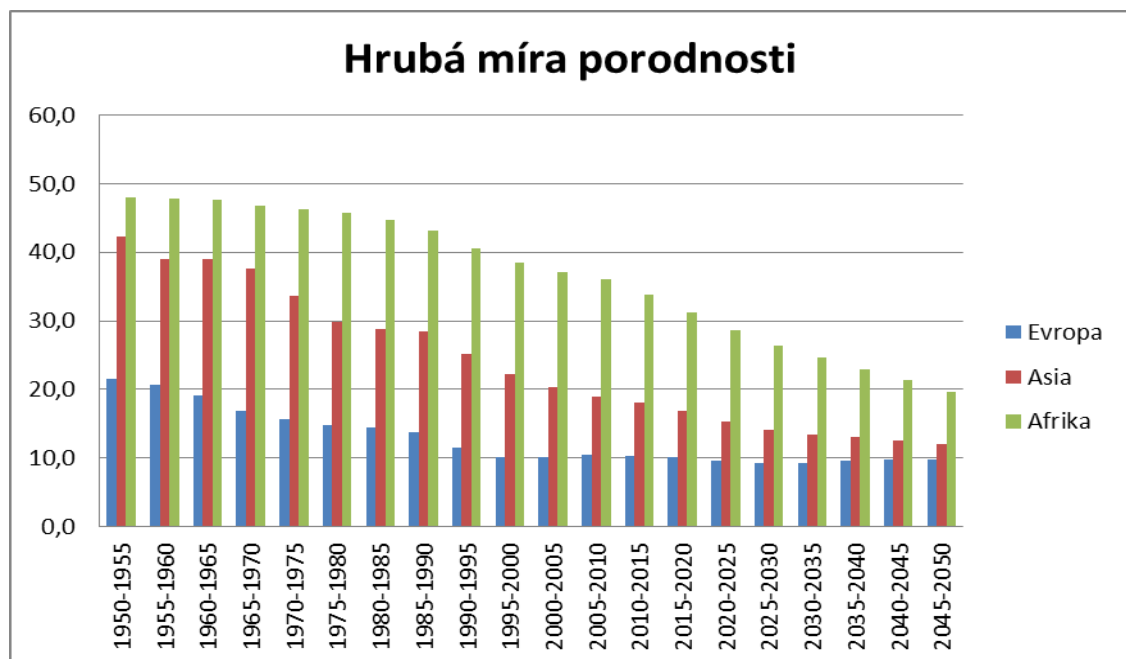
Demografická revoluce je především historický proces. Vzniká na určitém stupni společenského rozvoje a na jiném opět končí; různé složky tohoto rozvoje (životní úroveň, kulturní úroveň, rozvoj výrobních sil, stupeň urbanizace aj.) ani předcházející demografický vývoj nemusí být pro její počátek stejný. Závisí na jejich kombinaci, neboť všechny ve své propojenosti tvoří součást převratných ekonomických, sociálních a sociálněgeografických změn probíhajících v Evropě od vyvrcholení renesance a postupně se šířících do celého světa. Tento složitý mnohostranný vnitřně diferencovaný a v daném časovém úseku vřezahrnující proces lze nazvat *globální revolucí moderní doby*; demografická revoluce je její součástí, a je tedy zároveň také globálním procesem; probíhá postupně ve všech zemích světa.

Demografickou revoluci nelze zaměňovat s *populační explozí*, což znamená rychlý početní růst obyvatelstva a je často spojován s katastrofickými předpověďmi o populačním vývoji světa. Takové předpovědi nejsou založeny na dosaženém stupni demografického poznání. V průběhu demografické revoluce nemusí docházet k žádnému početnímu růstu obyvatelstva nebo tento růst může být jen malý.

Demografickou revoluci je možno co nejstručněji charakterizovat jako převratnou a v celé historii lidstva ojedinělou přeměnu charakteru demografické reprodukce, která je ve svém výsledku nejzřetelněji patrná ve změnách v úrovni úmrtnosti, porodnosti a ve věkové struktuře jednotlivých populací (Pavlík, 1986). Jak vyplývá z grafu č. 2 a č. 3 úroveň hmů a hmp se výrazně liší mezi evropskou, asijskou a africkou populací.

Graf č. 2

Hrubá míra porodnosti v jednotlivých populacích

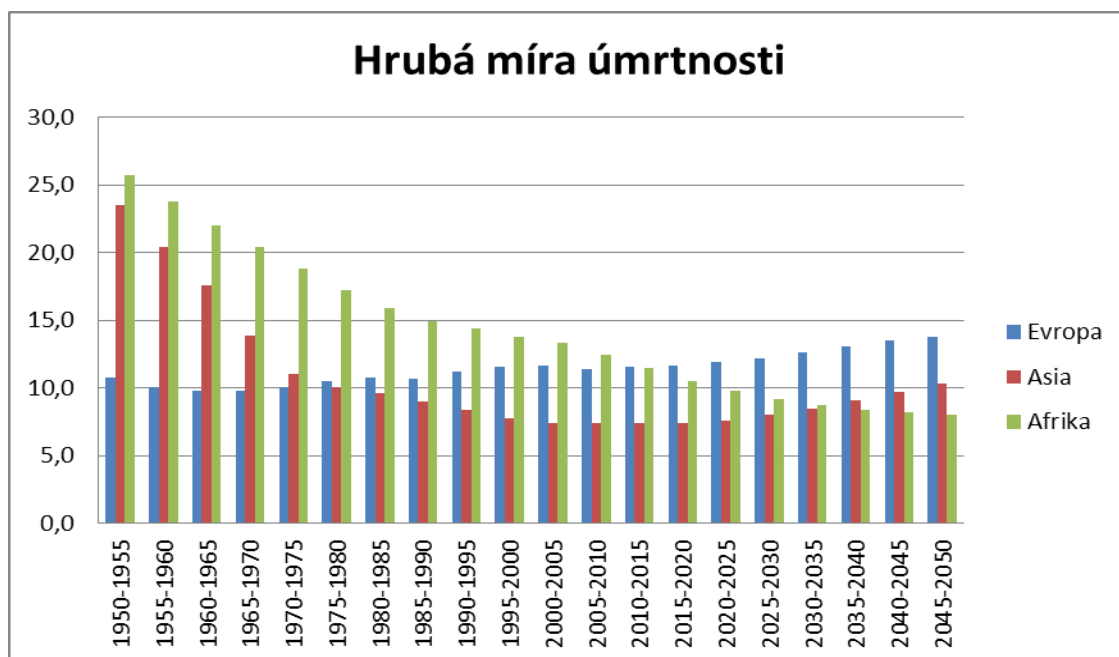
Pozn. Počet narozených na 1000 obyvatel. Střední hodnoty za období 1950-2050
 Pramen: World Population Prospects: The 2008 Revision, <http://esa.un.org/unpp>

V průběhu demografické revoluce klesá hrubá míra porodnosti z 45-50 ‰ na méně než 20‰, hrubá míra úmrtnosti z 25-30‰ na méně než 15‰; zde velmi záleží na věkové struktuře dané populace, neboť u populací demograficky mladých dochází k jejímu poklesu až na úroveň okolo 7‰. Také se snižuje úroveň kojenecké úmrtnosti a prodlužuje se naděje dožití z 25-30 let na úroveň okolo 70 let. Důsledkem je dále proces demografického stárnutí; index stáří po jejím dokončení zpravidla výrazně překračuje hodnotu 100, ve srovnání s 25 na jejím počátku (Pavlík, 1986). Z grafu č. 2 vidíme, že hmp v Evropě za období 1950-1955 činí skoro 20‰ a hmů o něco víc než 10‰, což znamená, že v tomto období demografická revoluce v Evropě už skončila. Ale v Africe je to zcela jinak, hmp činí skoro 50‰ a hmů 25,7‰. Zatím postupně klesá a hodnot hmp méně než 20‰ dosáhne v období 2040-2050. Co se týče hmů, tak hodnot méně než 15‰ dosahuje v roce 1990. V Asii pokles hmů je velmi rychlý a již v období

1965-1970 dosahuje tohoto limitu. Z toho vyplývá, že demografická revoluce u různých populací začíná a končí v různém období.

Graf č. 3

Hrubá míra úmrtnosti v jednotlivých populacích

Pozn. Počet zemřelých na 1000 obyvatel. Střední hodnoty za období 1950-2050

Pramen: World Population Prospects: The 2008 Revision, <http://esa.un.org/unpp>

Význam demografické revoluce ve společenském rozvoji je dán její vázaností na reprodukci lidí, která má dvě stránky, biologickou a ekonomickou. Obě tyto stránky tvoří nejdůležitější materiální podmínky existence lidí: první je základní pro existenci lidí vůbec, druhá určující pro jejich společenský rozvoj. Demografická reprodukce není naopak pro společenský rozvoj určující, jak se snaží nesprávně dokázat demografický determinismus. Početní růst obyvatelstva může pouze společenský rozvoj zpomalovat nebo urychlovat podobně jako přírodní prostředí. Zda ho bude urychlovat nebo zpomalovat záleží na tom, na jakém stupni rozvoje se nacházejí ostatní procesy, v nichž rozhodující úlohu mají lidé, tady především reprodukce ekonomická. Demografická revoluce je relativně nekomplexním procesem a uplatňuje se pouze v rámci hlubokých společenských, ekonomických a sociálněgeografických změn, má však v jejich rámci své nezastupitelné místo. Tzv. světové populační problémy vznikají z časové disharmonie průběhu demografické revoluce a ostatních dílčích revolucí.

Zobecněním průběhu demografické revoluce v různých zemích lze určit tři její typy. Vhodné je rozdělit její průběh na dvě období (fáze), která nemusí být stejně dlouhá.

První typ demografické revoluce se nazývá *francouzský*. V tomto typu dochází k téměř současnému poklesu hmú a hmp, a to v obou fázích podobně. V důsledku toho v jejím průběhu nedochází k výraznějšímu početnímu růstu obyvatelstva. V druhém typu demografické revoluce, který se označuje za *anglický*, nedochází v prvním období ke snižování hmp; zato ve druhém období je její pokles velmi rychlý. Důsledkem je značný početní růst obyvatelstva. Jestliže ve Francii se v průběhu demografické revoluce počet obyvatelstva zvětšil pouze 1,8krát, ve Velké Británii a Severním Irsku se zvětšil téměř 5krát. K největšímu početnímu růstu obyvatelstva dochází však při tzv. japonsko – mexickém typu, který se dnes vyskytuje především v rozvojových zemích (Pavlík, 1986).

Koncem 18. století začali lidé uvědoměle ovlivňovat plodnost a úmrtnost, jež byly po statisíce let regulovány přirozenými činiteli. Pokrok v zdravotní péči, zlepšení životní úrovně, antikoncepce, ale i vývoj způsobu myšlení a morálky změnil původní přirozený řád reprodukce. Tyto faktory umožnily na jedné straně efektivně bojovat s nemocemi a úmrtností a na druhé straně, později a postupně, omezit plodnost. Vyvolaly i ohromný populační růst. Nejprve se prosadily v Evropě. Průmyslová a demografická revoluce zásadně změnila geopolitickou rovnováhu světa. Evropa díky ní získala jak technické prostředky, tak demografickou sílu, které jí umožnily získat vůdčí postavení ve světě (Vallin, 1992).

5. Demografická struktura evropské populace

Struktury obyvatelstva podle pohlaví a věku patří mezi základní demografické struktury obyvatelstva. Při srovnávání jednotlivých populací zjistíme, že při stejném početním stavu populací mohou mít zcela odlišnou věkovou strukturu a zastoupení mužů a žen (Vallin, 1992).

5.1. Struktura obyvatelstva podle pohlaví

Zastoupení mužů a žen v populaci se v průběhu života mění a závisí na třech typech rozdílných procesů. Za biologickou zákonitost je považována skutečnost, že se rodí více chlapců než děvčat a tento poměr je stálý, což vyplývá z tabulky č. 3 (*Livi Bacci, 2003*).

Tab. 3

Poměr pohlaví při narození v Evropě

Období	Poměr pohlaví při narození
1995-2010	1,06
2010-2025	1,06
2025-2040	1,06
2040-2050	1,06

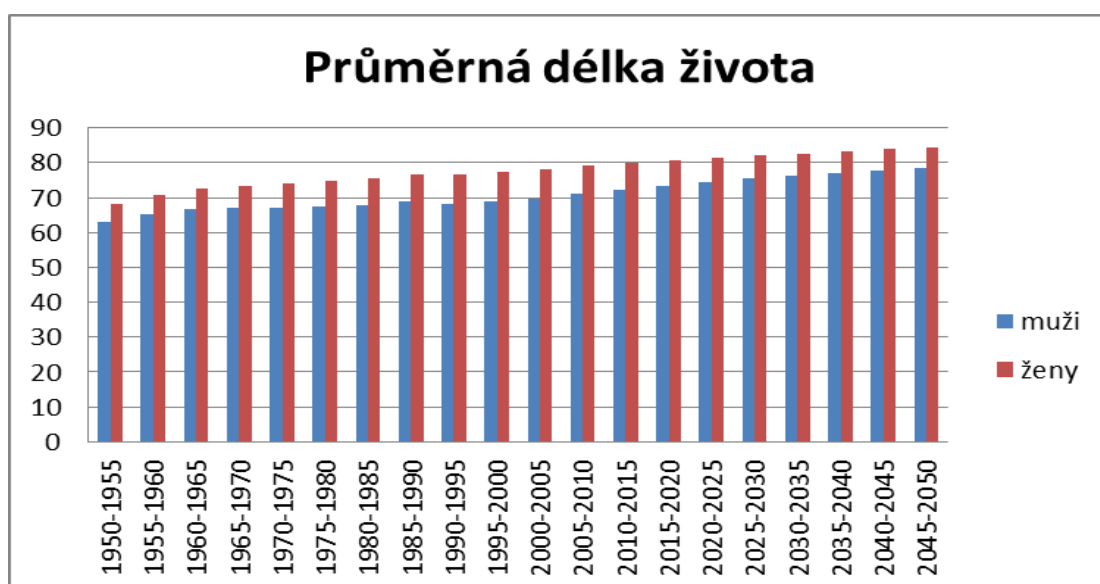
Pozn. Poměr počtu narozených chlapců k počtu narozených dívek. Střední hodnoty za období 1995-2050

Pramen: World Population Prospects: The 2008 Revision, <http://esa.un.org/unpp>

Druhým procesem je diferenční úmrtnost mužů a žen. V demograficky vyspělých zemích je prakticky ve všech věkových skupinách vyšší intenzita úmrtnosti mužů než žen, což se výsledně projevuje v rozdílné naději dožití u obou pohlaví, jak ukazuje graf č. 4 (Livi Bacci, 2003).

Graf č. 4

Naděje dožití obou pohlaví v Evropě

Pozn. Střední hodnoty v rocích za období 1950-2050

Pramen: World Population Prospects: The 2008 Revision, <http://esa.un.org/unpp>

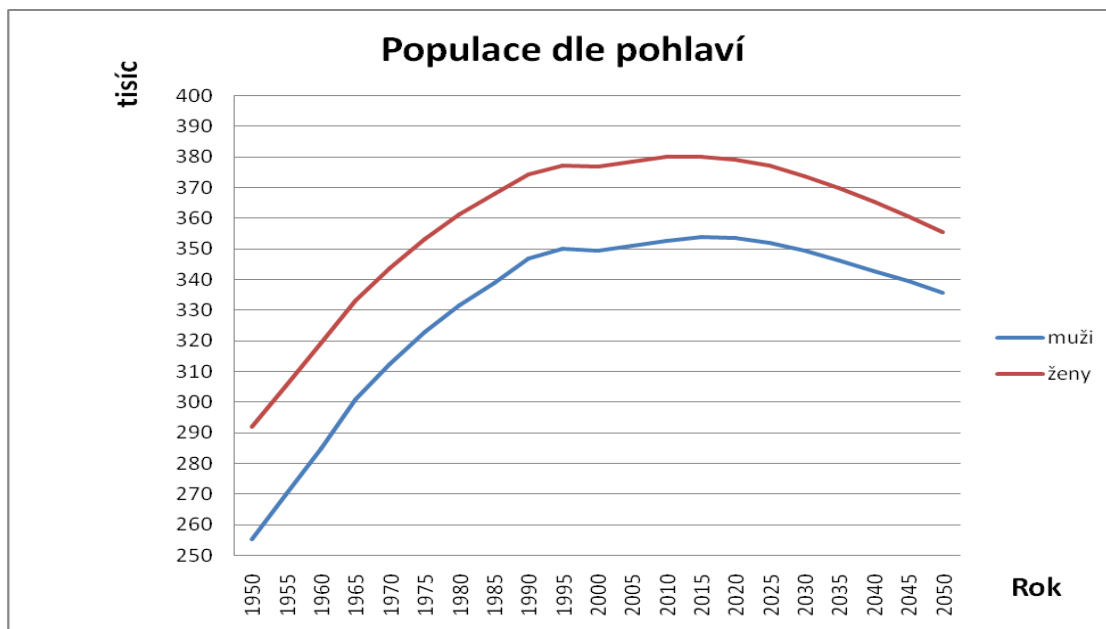
Třetím procesem, ovlivňujícím zastoupení mužů a žen v populaci je migrace, nejčastěji pracovní migrace (Kalibová, 2001). Evropských vystěhovalců byly statisíce, zvláště v 17. a 18. století, a jejich hojné potomstvo přispělo k demografické expanzi mimoevropských populací v následujících staletích (Livi Bacci, 2003).

V celosvětovém měřítku se samozřejmě uplatní jen první dva faktory, které působí protikladně a navzájem se vyrovnávají. Každý rok se narodí o něco více chlapců než děvčat (poměr počtu narozených chlapců k počtu narozených dívek, tzv. *index maskulinity*, je 105 chlapců na 100 dívek), ale muži se dožívají v průměru nižšího věku než ženy (podle údajů OSN z let 1980 – 1985 je to 58,2 roku u mužů a 61,1 roku u žen).

Index maskulinity kolísá velmi málo. Vždy a u všech větších populací, kde mohl být přesně spočten, byl blízký 105. Demografové dokonce považují každou odchylku od této hodnoty za příznak selhání statistiky. Jestliže přesto pozorujeme v poměru mužů a žen mezi světadíly určité rozdíly, pak je způsobuje úmrtnost a migrační pohyby, ale migrace mezi světadíly hraje v poměru obou pohlaví jen malou roli. A však migrace mezi státy uvnitř jednoho kontinentu může narušit rovnováhu poměru mužů a žen daleko více než za normálních okolností mužská nadúmrtnost (Vallin, 1992). Z grafu č.4 vidíme, že ve struktuře obyvatelstva Evropy převažuje ženská složka nad mužskou.

Graf č. 5

Populace Evropy dle pohlaví

Pozn. Střední hodnoty za období 1950-2050

Pramen: World Population Prospects: The 2008 Revision, <http://esa.un.org/unpp>

5.2. Struktura obyvatelstva podle věku

Věková struktura obyvatelstva je výsledkem předchozí úrovně demografických a geodemografických procesů a zároveň představuje výchozí základ budoucího demografického vývoje. Struktura obyvatelstva podle věku je vyjádřena rozdělením celkového počtu obyvatel do jednoletých nebo víceletých věkových skupin. Toto členění se prakticky vždy provádí odděleně pro muže a ženy (Kalibová, 2001).

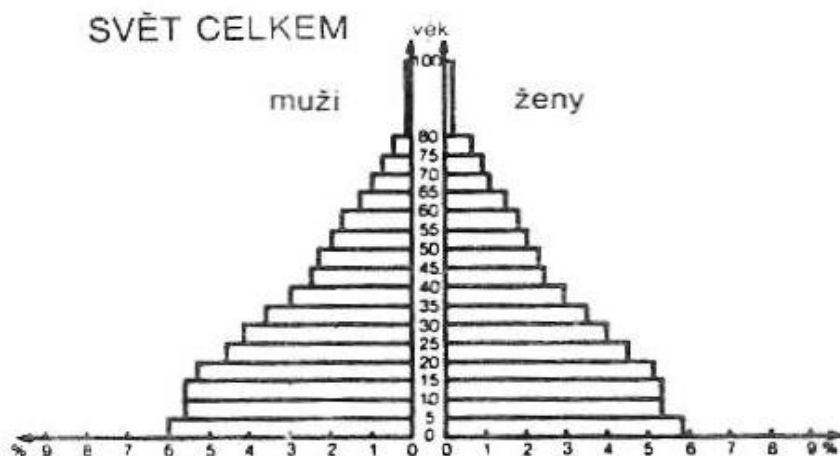
Strukturu podle věku vyjadřujeme rozdělením absolutního počtu mužů, resp. žen do jednoletých nebo víceletých věkových skupin (prakticky vždy v tabulkovém i grafickém vyjádření); pro srovnání však často vyjadřujeme podíl mužů, resp. žen v daném věku v procentech, přičemž za 100 bereme buď počet mužů, resp. žen, nebo počet celého obyvatelstva.

Při grafické prezentaci se používá k znázornění věkové struktury dvojitého histogramu uspořádaného tak, že osa věku histogramu pro muže je postavena proti ose věku histogramu pro ženy. Podle vzhledu se takovéto grafické uspořádání věkové struktury nazývá *věková pyramida* (Pavlík, 1986).

Ve věkové pyramidě je počet obyvatel a pohlaví 5letých věkových skupin vyjádřen obdélníkem, jehož obsah odpovídá podílu věkové skupiny na celkovém počtu obyvatel. Věková pyramida všech obyvatel světa v roce 1985 (graf č. 6) vypadá pravidelně a vyrovnaně, ale jak uvidíme, skrývá v sobě ohromný růstový potenciál. Na grafu č. 7 jsou velmi rozdílné pyramidy znázorňující věkovou strukturu v Evropě a Latinské Americe. Struktura Latinské Ameriky, jižní Asie a Afriky představuje opravdová pyramida se širokou základnou a úzkým vrcholem, populace Evropy, Severní Ameriky, bývalého Sovětského svazu a Oceánie mají úplně jiný tvar. Označení pyramida je pro něj téměř nepatřičné, neboť jejich základna je vůči střední části zúžená (Vallin, 1992).

Graf č. 6

Věková pyramida světového obyvatelstva

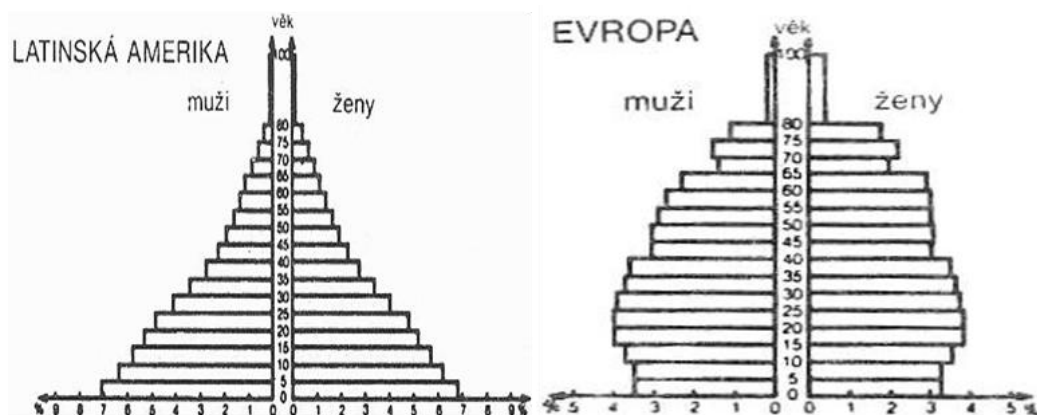
Pozn. Věková pyramida světového obyvatelstva v r. 1985

Pramen: (Vallin, 1992).

Pravidelný tvar věkové struktury, typický pro většinu zemí v druhé polovině 19 století, vedl švédského demografa A. G. Sundbärga roku 1900 k vyslovení důležité zákonitosti: obyvatelstvo je možno podle věku rozdělit na tři základní skupiny – dětskou, reprodukční a postreprodukční; v reprodukční skupině, která je určena reprodukčním (rodivým) věkem žen, se nachází vždy okolo 50% členů populace (Pavlík, 1986).

Graf č. 7

Věková pyramida Evropy a Latinské Ameriky

Pozn. Věková pyramida v r. 1985

Pramen: (Vallin, 1992).

Podíly jednotlivých složek tří základních věkových skupin jsou rozděleny následujícím způsobem: dětská složka tvoří od 0 do 14 let, reprodukční složka - od 15 do 49 let a postreprodukční složka zahrnuje obyvatelstvo nad 50 let věku (Kalibová, 2001).

Podle zastoupení složky dětské a postreprodukční je možno určit tři populační typy:

1. *progresivní*, s výraznou převahou složky dětské;
2. *stacionární*, kde složka dětská a postreprodukční jsou téměř vyrovnány;
3. *regresivní*, kde složka postreprodukční převažuje nad dětskou.

Lze předpokládat, že *progresivní typ* se vyskytuje u prehistorických a historických populací a také u populací jiných biologických druhů. Je to jakýsi přirozený typ věkové struktury, pro kterou je charakteristický vysoký podíl dětí, jejich vysoká intenzita úmrtnosti zejména bezprostředně po narození, malý podíl starých jedinců a relativně nízká naděje dožití. Přes vysoký podíl dětské složky tento typ nemusel vždy vést k rychlejšímu početnímu růstu populace, protože vysoká intenzita realizované plodnosti byla kompenzována vysokou intenzitou úmrtnosti. Každé zlepšení úmrtnostních poměru však k takovému většímu početnímu růstu populace vedlo a můžeme tedy říci, že *progresivní typ* věkové struktury je potenciálním předpokladem takového růstu.

Typ stacionární se vytváří déletrvajícím poklesem intenzity porodnosti na takovou úroveň, že pouze nahrazuje obyvatelstvo v reprodukčním věku při dané úrovni intenzity úmrtnosti. Výsledkem je, že početně obyvatelstvo neroste.

U posledního, *regresivního typu* dochází pak k tomu, že vzhledem k dané intenzitě úmrtnosti dětská složka nenahrazuje plně obyvatelstvo v reprodukčním věku a celkový počet populace se dlouhodobě snižuje. Ve schematickém znázornění obrazku má *regresivní věková struktura* tvar urny a charakterizuje vymírající populaci (Pavlík, 1986).

Věková struktura populace není výsledkem pouze procesu porodnosti a úmrtnosti, ale stále větší roli hrají migrace, které ovlivňují především zastoupení reprodukční složky v populaci (Kalibová, 2001).

Tab. 4

Migrace v Evropě

Období	Kombinace obou pohlaví
1950-1955	-396
1955-1960	-498
1960-1965	155
1965-1970	-100
1970-1975	306
1975-1980	404
1980-1985	258
1985-1990	639
1990-1995	1081
1995-2000	823
2000-2005	1669
2005-2010	1341
2010-2015	1100
2015-2020	993
2045-2050	944

Pozn. Počet imigrantů minus počet emigrantů v tisících. Střední hodnoty za období 1950-2050

Pramen: *World Population Prospects: The 2008 Revision*, <http://esa.un.org/unpp>

V imigračních oblastech bude zvětšena složka reprodukční; takovému typu se říká někdy *akcesivní*. Je-li reprodukční složka menší než 50% celkové populace, označuje se takový typ jako *recesivní* (Pavlík, 1986).

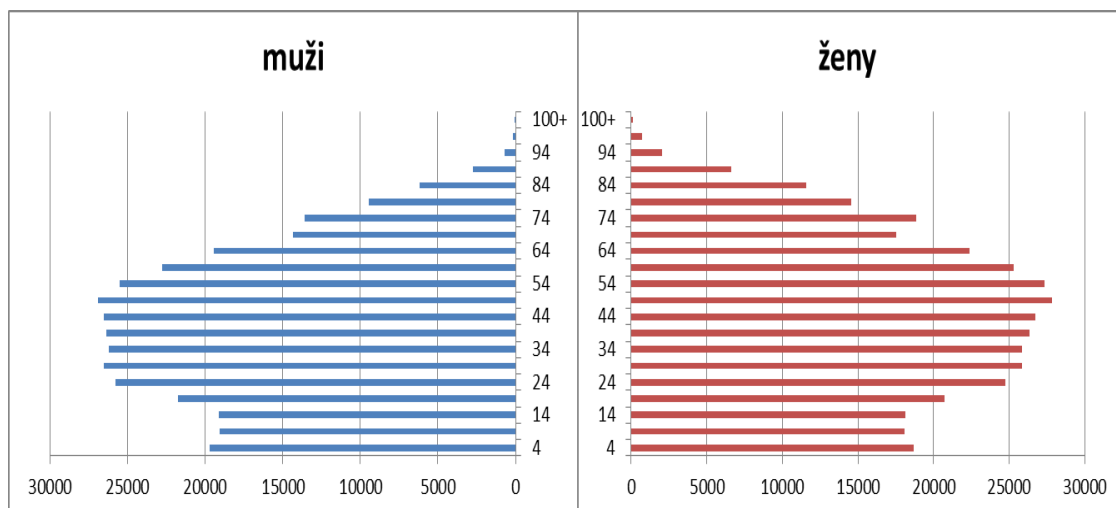
Tvar věkové pyramidy má samozřejmě bezprostřední důsledky. Pro zjednodušení se často rozlišují tři hlavní věkové skupiny – do 14 let, 15 až 64 let, 65 let a více – které zhruba odpovídají období výchovy, ekonomické aktivity (zaměstnání) a důchodu. Díváme-li se na tyto tři skupiny z ekonomického hlediska, žije první a třetí z nich z toho,

co vytvoří druhá. V roce 1992 v Evropě a Severní Americe bylo 67% obyvatel ve věku od 15 do 64 let, 21% bylo mladších než 14 let a 12% starších než 65 let. Na rozdíl od nich Afrika měla 45% obyvatel mladších než 15 let a jenom 52% mezi 15 a 64 roky (Vallin, 1992).

Ale v roce 2010 tento poměr moc se neliší. Ve věku od 15 do 64 obyvatelstvo činí 69%, mladších než 14 let je 15% a starších než 65 let je 16%. Což dle A. G. Sundbärgůva klasifikace věkové struktury populace odpovídá stacionárnímu typu.

Graf č. 8

Věková pyramida Evropy za rok 2010

Pozn. Populace Evropy v tisících. Střední hodnoty za rok 2010

Pramen: World Population Prospects: The 2008 Revision, <http://esa.un.org/unpp>

Věková struktura je výchozím uspořádáním demografických dat pro jakoukoli demografickou analýzu a zároveň je pak sama výsledkem základních demografických a geodemografických procesů (úmrtnosti, porodnosti a migrace). Můžeme na ní vidět důležité události, které ovlivnily život dané populace a projevíly se v její reprodukci. Je to dobře patrné z obrázku, kde hluboké zářezy ve věkové pyramidě jsou spojeny s významnými obdobími, které ovlivnily populační reprodukci (Pavlík, 1986). Věková pyramida každé populace je – stejně jako vývoj světového obyvatelstva – výsledkem celé její historie (Vallin, 1992)

V důsledku změn v charakteru demografické reprodukce dochází k *demografickému stárnutí* a mění se při něm zastoupení dětské a postreprodukční složky v populaci. Vzhledem k poklesu úrovně porodnosti, zlepšování úmrtnostních poměrů a prodlužování naděje dožití se v procesu demografického stárnutí zvyšuje podíl starých

osob v populaci. Opačným procesem je tzv. *demografické mládnutí*, které je způsobeno především zvýšením úrovně porodnosti (Kalibová, 2001).

Z pohledu třídění na tři populační typy, *demografické stárnutí* definujeme jako, proces přechodu od progresivního typu věkové struktury v typ stacionární a eventuálně regresivní. Odlišujeme ho od stárnutí jednotlivých osob a prodlužování lidského věku. Zpětný přechod od regresivní věkové struktury ke struktuře stacionární označujeme jako *demografické mládnutí*. Demografické stárnutí můžeme měřit indexem stáří – **is**, který bývá koncipován jako poměr postreprodukční a dětské složky. Častěji se v čitateli uvádí místo postreprodukční složky složka postaktivní, která není vymezena biologickou hranicí 50 let, ale ukončením ekonomické aktivity. Ta je v různých zemích odlišná, a proto se setkáme s hranicemi 60 let, 55 let pro ženy a 60 let pro muže nebo 65 let pro obě pohlaví. Jakkoli definovaný index stáří je vhodným nástrojem mezinárodního srovnání i charakteristikou vývoje věkového složení (Pavlík, 1986).

Tab. 5

Index stáří v Evropě

Rok	Index stáří
1950	31,3
1960	33,5
1970	33,2
1980	56,0
1990	62,2
2000	84,2
2010	105,6
2020	121,8
2030	153,6
2040	176,0
2050	182,3

Pozn. Poměr postreprodukční (65+) a dětské (0-14) složky. Střední hodnoty za období 1950-2050

Pramen: *World Population Prospects: The 2008 Revision*, <http://esa.un.org/unpp>

6. Problémy současného demografického vývoje v Evropě

Organizace spojených národů se od počátku 50. let zabývá předpověďmi budoucího vývoje světového obyvatelstva. Zprvu byl časovým horizontem předpovědi rok 1980. První projekce, která vycházela z údajů z let 1946 – 1948, byla zveřejněna v roce 1951. Z 2 miliard lidí v roce 1950 dospěla k předpovědi 3,3 miliardy pro rok 1980. Ve skutečnosti však lidstvo dosáhlo počtu 4,4 miliardy! Ukázalo se, že byl podhodnocen jak výchozí počet obyvatel, tak i tempo růstu.

Výchozí údaje i projekční techniky se pak rychle zlepšily. Demografové se také na konci 50. let odvážili prodloužit ve „střední“ variantě projekci počtu obyvatel světa až do roku 2000. Odborníci OSN jsou však při publikování výsledků projekcí přece jen opatrní. U každé z nich uvádějí kromě „střední“ varianty také variantu „horní“ a „dolní“. Skutečný počet obyvatel by se měl pohybovat mezi těmito mantinely a „střední“ varianta je jeho nejpravděpodobnějším vyčíslením (Vallin, 1992).

6.1. První demografický problém Evropy

V současné době OSN uvádí prognózy až do roku 2050. Dle poskytnutých údajů můžeme uvažovat o skutečnosti jednotlivých populací a jejich budoucnosti. Podle tabulky č. 6 můžeme konstatovat, že v různých částech Evropy vývoj populace je odlišný. Třeba vývoj severní a východní Evropy je zcela opačný, ve východní v průběhu 2008 – 2050 populace klesá (podle údajů OSN již od roku 1990 východní Evropa má záporné tempo růstu), když v severní pořád roste. Populace jižní a západní Evropy mají stejný průběh (mají záporné tempo růstu od roku 2025), jenom se liší jejich poměr. Co se týče populace Evropy jako celku, tak do roku 2015 ještě bude růst (celá Evropa má záporné tempo růstu v období 1995 – 2000 a pak od roku 2015 do konečného čísla projekce OSN roku 2050), ale pak začne klesat a dosáhne skoro stejné hodnoty jako v roce 1980 a to je 691 047 tisíc. V důsledku různých životních podmínek, úmrtností, porodností a dokonce i populační politiky máme celkově různá čísla.

Tab. 6

Populace Evropy

Rok	2008	2009	2010	2015	2025	2050
Východní Evropa	293 487	292 482	291 485	286 624	275 414	239 961 ↓
Severní Evropa	97 918	98 417	98 907	101 216	105 452	112 525 ↑
Jižní Evropa	152 314	153 074	153 780	156 326	157 559 ↑	153 652
Západní Evropa	187 846	188 236	188 588	189 833	190 843 ↑	184 909
Evropa celkem	731 565	732 209	732 760	733 999 ↑	729 268	691 047

Pozn. Střední hodnoty v tisících.

Východní Evropa: Bělorusko, Bulharsko, Česká republika, Maďarsko, Polsko, Moldávie, Rumunsko, Rusko, Slovensko, Ukrajina

Severní Evropa: Normandské ostrovy, Dánsko, Estonsko, Faerské ostrovy, Finsko, Island, Irsko, Isle of Man, Lotyšsko, Litva, Norsko, Švédsko, VB a Severní Irsko

Jižní Evropa: Albánie, Andorra, Bosna a Hercegovina, Chorvatsko, Gibraltar, Řecko, Holy See, Itálie, Malta, Montenegro, Portugalsko, San Marino, Srbsko, Slovinsko, Španělsko, Jugoslávie, Makedonsko

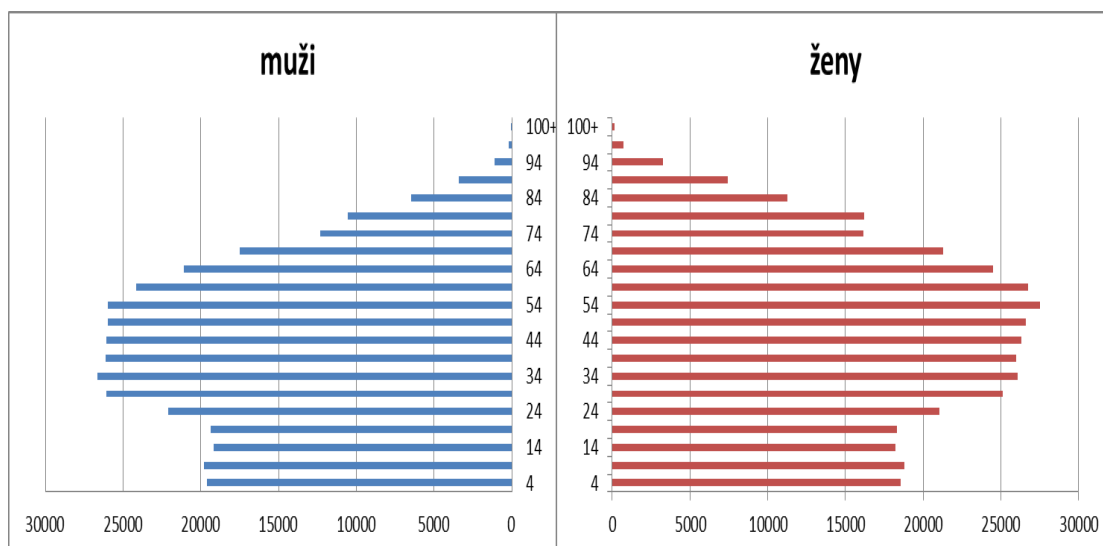
Západní Evropa: Rakousko, Belgie, Francie, Německo, Lichtenštejnsko, Luxemburg, Monako, Holandsko, Švýcarsko

Pramen: <http://faostat.fao.org>

Přehledně budoucí stav evropské populace nám ukazuje věková pyramidy roku 2015 a 2050, podle grafu č. 9 a č. 10:

Graf č. 9

Věková pyramida Evropy za rok 2015

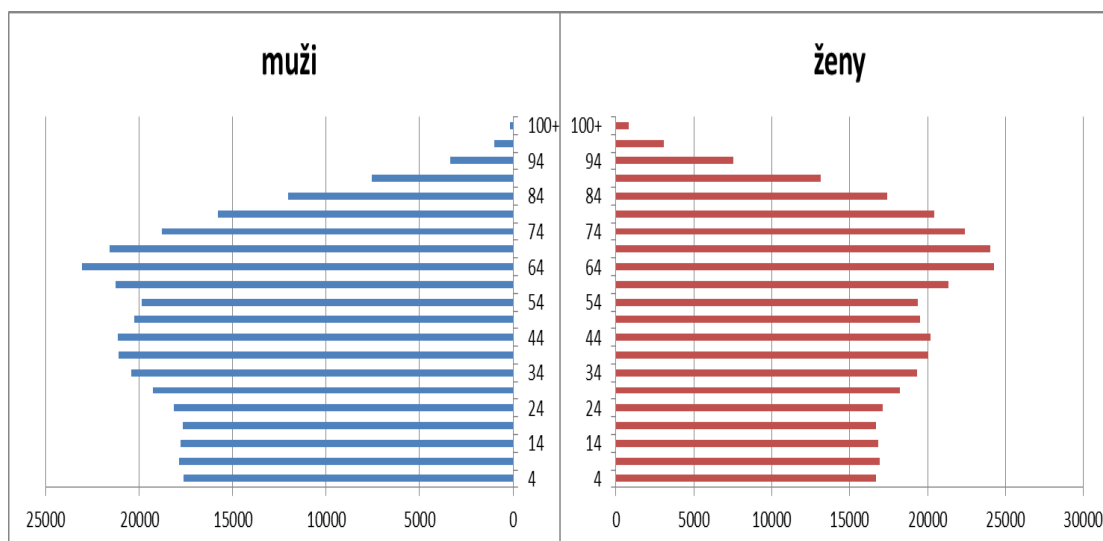

Pozn. Populace Evropy v tisících. Střední hodnoty za rok 2015

Pramen: World Population Prospects: The 2008 Revision, <http://esa.un.org/unpp>

Graf č. 10

Věková pyramida Evropy za rok 2050

Pozn. Populace Evropy v tisících. Střední hodnoty za rok 2050

Pramen: World Population Prospects: The 2008 Revision, <http://esa.un.org/unpp>

Struktura evropské populace podle věkových skupin dětské, reprodukční a postreprodukční představují následující poměry z tabulky 7:

Tab. 7

Zastoupení jednotlivých věkových skupin v evropské populaci

Rok	dětská	Reprodukční	Postreprodukční
2010	15%	69%	16%
2015	16%	67%	17%
2050	15%	58%	27%

Pozn. Dětská složka (0-14), reprodukční (15-64) a postreprodukční (65+). Střední hodnoty za období 1950-2050

Pramen: *World Population Prospects: The 2008 Revision*, <http://esa.un.org/unpp>

Výsledky nam ukazují na to, že reprodukční složka postupně se snižuje a postreprodukční složka převažuje nad dětskou, což dle Sundbärgůva klasifikace odpovídá regresivní věkové struktuře. To znamená, že se zvětšuje podíl starých osob v populaci a to nam říká o demografickém stárnutí Evropy. Dokonce i forma věkové pyramidy začíná připomínat tvar urny, což charakterizuje vyhynutí populací. Takto jsme definovali první demografický problém Evropy.

Proč je tomu tak, pokusíme se vysvětlit na příkladech střední délky života (tabulka č. 8) a úhrnné plodnosti (graf č. 11). Rychlost demografického stárnutí právě závisí na vývoji úhrnné plodnosti, což je průměrný počet dětí na jednu ženu neboli součet měř plodnosti podle věku. V jednotlivých částech Evropy (státech Evropské unie a ostatních) rychlost stárnutí není stejná v důsledku odlišné úrovně plodnosti, úmrtnosti a dokonce i porodnosti.

V průběhu stárnutí obyvatelstva střední délka života roste. „Čistý“ efekt souběžného prodloužování délky života (tj. naděje dožití při narození) je ovšem závislý na tom, jakým věkovým kategoriím se více či méně zlepšují životní podmínky: pokud se podmínky zlepšují všem věkovým skupinám stejně, nemá to na věkovou strukturu obyvatelstva žádný vliv. Pokud se však naděje dožití zvyšuje z proporčního hlediska více mezi dětmi a mládeží (jak tomu bylo přinejmenším do poloviny 20. století), váha těchto věkových skupin v celkové populaci roste (populace mládné); dochází – li k nadproporčnímu růstu naděje dožití u starých lidí (jak tomu bylo v posledních desetiletích), zvyšuje se i váha těchto skupin (populace stárne) (Livi Bacci, 2003). Důležitým faktorem nárůstu dlouhověkosti v posledních letech bylo snížení úmrtnosti na kardiovaskulární nemoci

ve vyšším středním věku 2009 (Přírodovědecká fakulta UK http://web.natur.cuni.cz/~koc/spv/clanky/GR_EU.pdf).

Tab. 8

Střední délka života v Evropě

Rok	2005	2010	2015	2020	2025	2030	2040	2045	2050
Délka života	40,5	42,2	43,8	44,9	45,6	46,2	46,8	47,2	47,6

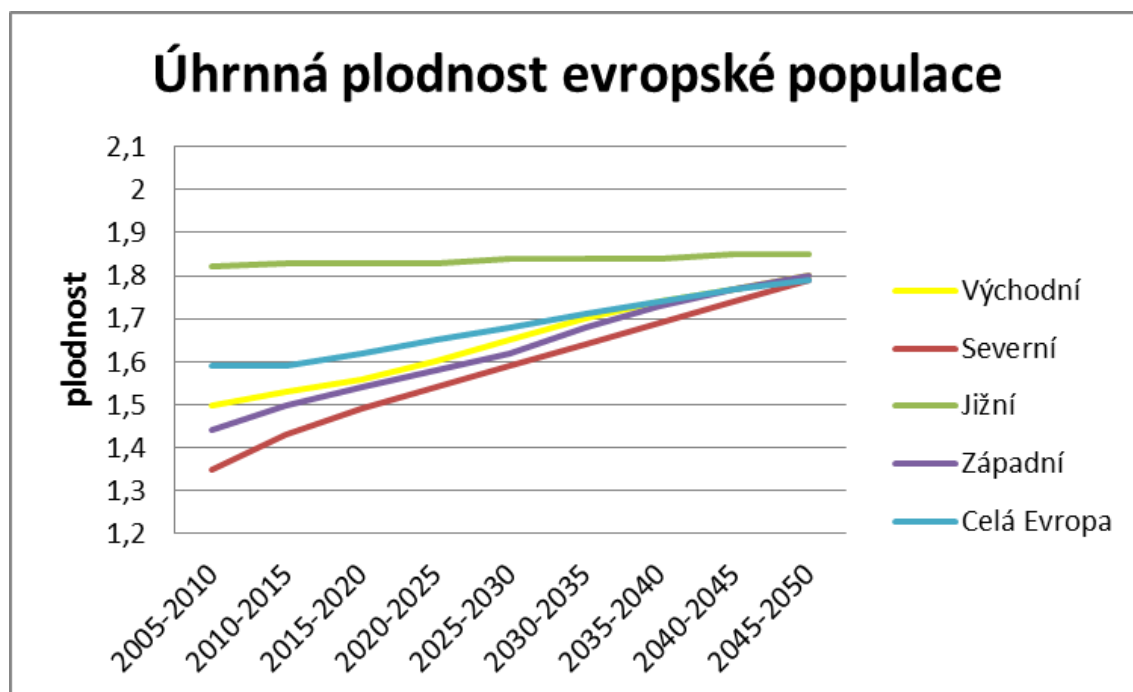
Pozn. Střední hodnoty v rocích za období 2005-2050

Pramen: *World Population Prospects: The 2008 Revision*, <http://esa.un.org/unpp>

Graf č. 11 ukazuje nám, že za období 2005 – 2050 plodnost nedosahuje úrovně 2,1 dítěte na 1 ženu (úroveň nezbytná pro prostou obnovu generací). Jestli plodnost určité generace je nižší, než je nezbytné k prostému obnovení generací, stává se její věková struktura starší, než jaká by odpovídala samotnému řádu vymírání (Vallin, 1992).

Graf č. 11

Plodnost evropské populace

Pozn. Průměrný počet dětí na jednu ženu. Střední hodnoty za období 2005-2050

Pramen: *World Population Prospects: The 2008 Revision*, <http://esa.un.org/unpp>

Pokles plodnosti v posledních desetiletích následoval po poválečném baby-boomu, který je v současné době důvodem vysokého počtu obyvatel ve věku 40–54 let a to především ve státech původní EU-15. Postupným přechodem těchto silných populačních ročníků do důchodového věku se značně zvýší podíl starších osob, které musí být finančně podporovány menším počtem obyvatelstva v produktivním věku. V nových členských státech je v současné době situace poněkud odlišná, neboť má zde největší zastoupení mladší věková skupina 25–39 let. Z tohoto rozdílu je potřeba vycházet při koncipování politiky týkající se stárnutí populace v produktivním věku. Nové členské země budou řešit obdobné problémy s určitým zpožděním.

Evropská komise hledá způsob, jak čelit budoucím demografickým změnám v následujících letech lze předpokládat, že počet obyvatel EU se mírně sníží a populace výrazně zestárne. Hlavní změna se bude týkat obyvatelstva v produktivním věku (15–64 let), jehož počet se sníží o téměř 50 milionů. Lze očekávat, že na každého občana staršího 65 let připadnou namísto čtyř osob v produktivním věku pouze dvě takové osoby. Dále se předpokládá, že zejména z důvodu zmenšování počtu obyvatel v produktivním věku se bude snižovat míra hospodářského růstu. Dle odhadů se v EU roční průměrný růst HDP automaticky sníží ze 2,4 % za období 2004–2010 na pouhých 1,2 % v období 2030 až 2050, pokud se trendy a stávající politiky nezmění. Evropská komise zahájila diskusi o příčinách a dopadech demografických změn v EU v roce 2005 vydáním tzv. zelené knihy nazvané „Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny“. Dospěla k závěru, že demografické stárnutí je problém, který lze zvládnout, pokud budou vytvořeny příznivé podmínky pro ty, kteří chtějí mít děti a pokud budou co nejlépe využity příležitosti, které dává delší život a lepší zdraví. Lidé nemají tolik dětí, kolik by chtěli. Z demografických výzkumů vyplývá, že existuje nezanedbatelný rozdíl mezi tím, kolik dětí by lidé chtěli mít a tím, kolik jich ve skutečnosti mají. Vlády jednotlivých zemí by měly více podporovat rodiny a umožnit ženám a mužům sladit rodinný a pracovní život. Také vláda ČR se touto problematikou v posledních letech intenzivněji zabývala a přijala některá opatření v souladu s potřebami mladých rodin s dětmi. Za důležité lze považovat schválení dvou vládních dokumentů: Národní koncepce rodinné politiky ČR v roce 2005 a Akčního plánu na podporu rodin s dětmi pro období 2006–2009 (Přírodovědecká fakulta UK http://web.natur.cuni.cz/~koc/spv/clanky/GR_EU.pdf).

6.2. Druhý demografický problém Evropy

Druhým současným demografickým problémem je migrace.

Zahájení plaveb do Ameriky zcela určitě proměnilo Evropu z místa, kam migrace směřovaly, a to širokou branou euroasijských stepí i podél pobřeží Středozemního moře, na kontinent, odkud migrace vycházely. Ve druhé polovině 20. století se ovšem cesta přistěhovalců do Evropy opět uvolnila – zčásti šlo o důsledek rozpadu koloniálních říší a zčásti o důsledek poptávky po chybějících pracovních silách, neboť

evropská populace rostla stále pomaleji a navíc nebyla ochotna sama vykonávat jistá zaměstnání. Na konci 20. století žilo v evropských zemích (nepočítáme-li Rusko) zhruba 20 milionů cizinců, z nichž více než polovina je mimoevropského původu – jde mimo jiné o přistěhovalce ze severní Afriky ve Francii, Španělsku a Itálii; o Turky v Německu a o Pákistánce, Indy a Kariby ve Velké Británii (Livi Bacci, 2003).

Celkové počty imigrantů a emigrantů a ostatní ukazatele můžeme najít v tebulce č. 9.

Tab. 9

Důležité migrační ukazatele v Evropě

ukazatel	2000	2005	2010
Odhadované číslo mezinárodních imigrantů za pololetí	57 639 114	64 398 585	69 819 282
Odhadované číslo emigrantů za pololetí	2 487 214	1 912 242	1 593 350
Populace za pololetí v tisících	726 568	729 421	732 759
Odhadované číslo žen imigrantů za pololetí	30 431 045	33 789 980	36 537 451
Odhadované číslo mužů imigrantů za pololetí	27 208 069	30 608 605	33 281 831
Procento mezinárodních imigrantů na celkové populaci	7,9	8,8	9,5
Procentický podíl žen imigrantů na celkovém počtu migrantů	52,8	52,5	52,3
Procentický podíl emigrantů na celkovém počtu imigrantů	4,3	3	2,3

Pramen: Trends in Total Migrant Stock: The 2008 Revision, <http://esa.un.org/migration>

6.2.1. Hlavní dopady migrace na země původu

Emigranti často do zemí původu posílají část ze svých výdělků. Podporují tak nejen svou rodinu nebo obec, ale přispívají také k ekonomickému růstu země původu. Nepříznivé důsledky může mít zejména odchod vzdělaných a kvalifikovaných lidí – tzv. brain drain, odliv mozků. Země tak přichází o svou budoucí elitu a zároveň o investici do jejího vzdělání. To může mít velmi negativní dopad zejména v rozvojových zemích. Poslední trendy ale ukazují, že stále více migrantů se do své země vrací. Mohou tak uplatnit zkušenosti nabyté v zahraničí ve své domovské zemi (http://www.jedensvetnaskolach.cz/download/pdf/jsnspdfs_217.pdf).

6.2.2. Hlavní dopady migrace na cílové země

Migranti často vykonávají práce, o které místní lidé nestojí. Rozšířená je například péče o seniory. V České republice jsou nejčastější stavební nebo uklízečské práce. Hostitelské země se také snaží aktivně doplnit nedostatek pracovníků v profesích, které jsou kvalifikované – zdravotníci, IT specialisté, vědci atd. Mnoho ekonomicky vyspělých zemí se nyní potýká se stárnutím populace a nízkou porodností. Imigrace situaci nevyřeší, ale spolu s dalšími opatřeními může přispět k vyrovnávání tohoto trendu.

Závažným problémem je nelegální (neregulární) migrace, tedy příchod cizinců, kteří do země vstupují bez potřebného oprávnění (víza) nebo v zemi žijí či pracují bez povolení. V České republice například podle odhadů odborníků pracuje okolo sta tisíc cizinců bez pracovního povolení. Často se jedná o Ukrajince, kteří přijeli jen s turistickým vízem nebo jim pracovní vízum již propadlo. Podle odhadů OSN je na světě 30–40 % migrantů v neregulárním postavení. Negativní dopad má tato skutečnost zejména na pracovní trh, kde tito cizinci snižují celkovou cenu práce, protože z ní neodvádějí daně a nepříspěvají do veřejných fondů. Neregulární postavení je nevýhodné i pro samotné cizince, kteří se nemohou domoci svých práv a stávají se často oběťmi podvodů, vydírání nebo kriminálních činů. S velkým přílivem neregulárních přistěhovalců se v posledních letech musí vyrovnávat například středomořské evropské země, jako je Španělsko, Itálie a Malta. Tyto státy v posledních letech uplatnily regularizaci – legalizaci přistěhovalců bez dokumentů, aby tak zmírnily dopady jejich masivní přítomnosti v zemi. Regularizace je kontroverzním a velmi diskutovaným tématem v EU.

S příchodem velkého počtu cizinců mohou souviset také sociální problémy a napětí. Příchod lidí z chudých zemí totiž vzbuzuje v cílových státech rozporné reakce. Imigranti se často setkávají s nedůvěrou a obavami. Nejen představitelé radikálně pravicových stran je obviňují z krádeže pracovních míst, snižování mezd v některých odvětvích, a tedy z poklesu životní úrovně místních obyvatel. Odborníci se ale většinou shodují, že přistěhovalci domácím práci neberou. Počet míst, která obsazují, se vyrovnává s počtem míst, která naopak vytvářejí. Přistěhovalci také většinou obsazují místa, o která nemají zájem ani domácí nezaměstnaní. To ovšem neznamená, že s příchodem velkého počtu cizinců nesusouvisejí žádné sociální problémy (http://www.jedensvetnaskolach.cz/download/pdf/jsnspdfs_217.pdf).

V EU dnes žije kolem 15 milionů muslimů. Přibližně 2 miliony ve Velké Británii, 6 milionů ve Francii a 3 miliony v Německu. Část z nich má problémy se včlenit do evropské společnosti, žije v ghettech, kde díky nelehké sociální situaci stoupá kriminalita a počet přívrženců k radikálnímu islámu. Díky zájmu Evropské unie jsou však v posledních letech realizovány projekty na integraci národnostních a náboženských menšin do většinové společnosti, které se zdají být v některých zemích více či méně úspěšné.

Podle odhadů je 10-15% muslimů (120-225 milionů lidí) přívrženci radikálního islámu a mnohem větší podíl muslimů zastává antižidovský a antiamerikánský postoj.

Hlavním problémem Švédska jsou nepřizpůsobiví imigranti především z arabského světa a Afriky. Ve Švédsku se potýkají s vysokým počtem případů znásilnění švédských žen.

Ve Francii společnost „Contribuables Associés“ vytvořila studii o dopadu imigrantů, kteří se skládají především z muslimů a černochů. Výsledky studie jsou takové:

- ve Francii žije 6,868,000 imigrantů, což je 11% populace
- imigrace snížila růst HDP o dvě třetiny
- imigranti stáli Francii celkem 71,76 miliard euro
- imigranti přinesli Francii jen 45,57 miliard euro

Nezdá se, že by se Francii imigranti vyplatili. Jejich hlavním problémem je nevzdělanost a neznalost jazyka.

Ve Velké Británii mají zas lidé problém s mladou muslimskou generací, která je mnohem radikálnější, než byli jejich rodiče. Kromě nepokojů, narůstá zájem o právo Šaría.

V Německu žije kolem 3,4 milionu muslimů ze zhruba 40 národností. Téměř jeden milion z nich má německé občanství. Z muslimů v Německu je asi 2,6 milionů lidí tureckého původu. Z hlediska víry je poměr následující: 80% sunité, 17% alevité, 3% šíité. V Německu žije mnoho umírněných muslimů, ale i přesto stát řeší problémy obdobné Velké Británii (<http://alien.bloguje.cz/826251-kriminalita-muslimu-v-evropske-unii.php>).

Preventivní roli před tím, aby se imigranti uzavírali do izolovaných lokalit, by měla hrát integrační politika (jazykové kurzy, možnost vzdělávání atd.). Ta by měla usnadnit začlenění cizinců do většinové společnosti, omezit tak sociální pnutí a zvýšit flexibilitu migrantů a jejich dětí, které ohrožují pocity vykořenění a krize identity více než jejich rodiče.

Problémy se mohou vyskytnout i při střetu různých kulturních návyků. Ve většině zemí je navíc zakořeněna xenofobie a rasismus, často plynoucí z nepochopení se navzájem nebo čistě jen z předsudků. Ke strachu o práci se přidává obava o bezpečnost a nově strach z terorismu. Tyto názory mají vliv na činnost politických skupin a jejich aktivity v oblasti migrace. Než ztráta voličů je méně bolestné přijetí anti – migračního přístupu bez ohledu na ekonomické aspekty. Navíc ilegální status mnoha přistěhovalců situaci ještě komplikuje a prohlubuje společenskou propast mezi nimi a místními obyvateli.

Před nezvládnutelným počtem přistěhovalců se země brání zaváděním vízové povinnosti, více či méně přísnými pravidly pro pobyt a zaměstnávání cizinců a kontrolou hranic. Migraci může pomoci regulovat také rozvojová spolupráce směřující do země původu migrantů. Zlepšení tamní situace a odstranění ekonomických – nebo i politických – důvodů nadměrného odchodu (zejména toho nelegálního) lidí do zahraničí se stává důležitou součástí migračních politik jednotlivých států (http://www.jedensvetnaskolach.cz/download/pdf/jsnspdfs_217.pdf)

7. Závěr

Evropský demografický vývoj mezi počátkem tisíciletí a 13. stoletím vykazoval silný růst v důsledku zúrodnění nové půdy a rozšiřováním osídlení. V roce 1300 populace Evropy činila 100 milionů. Dále se předpokládá, že s rostoucím počtem obyvatel a poklesem výnosnosti nové půdy, vznik nedostatek potravin a následující demografická krize. Poté růst populace byl znova ovlivněn a tento krát začátkem morové epidemie, vypuknutí, které přichází na rok 1347. Po trválemu nárůstu v roce 1400 populace v důsledku velkého moru dosahuje nejnižšího bodu a to zhruba 75 milionů lidí. Po dlouhých strádáních obyvatelstva, epidemie moru začala ustupovat v druhé polovině 17. století. Znovu se zalidňovala nová území a lidé začali intenzivně využívat půdu. V tomto období v Evropě poprvé došlo k emigraci vůči otevření cesty do Ameriky. Následující krize přišla v Evropu v 17. století spolu s třicetiletou válkou.

Na začátku 18. století s pokrokem medicíny, zlepšením hygieny, životní úrovně, a jiných omezujících faktorů nastala demografická revoluce; toto způsobilo k poklesu úmrtnosti. Ale nejenom pokles úmrtnosti znamenal příchod demografické revoluce. Zároveň nastal pokles plodnosti, pomocí zlepšení i antikoncepce. Tyto dva procesy vyvolaly ohromný růst populace tím, že mezi snížením úmrtnosti a plodnosti nastalo časové zpoždění. Díky tomu se prodloužil průměrný lidský život skoro o 40 let a přirozený přírůstek přesáhl 1% ročně.

Plánování rodičovství a změna v myšlení lidí podpořilo pokles plodnosti. Děti se narodilo méně a méně.

Dnes uhrnná plodnost činí 1,5 dítě na 1 ženu; toto číslo nedosahuje nezbytnou úroveň pro obnovu generací (2,1), což spolu s nadále rostoucím průměrným věkem vede ke stárnutí populace Evropy. Prognózy OSN nám říkají, že lidí v roce 2050 dosáhnou průměrného věku 81,5, což u mužů tvoří 78,5 a u žen bude 84,5. Úhrnná plodnost v roce 2050 bude 1,8 dítě na ženu a celková populace Evropy klesne na 691 048 tisíc.

Od roku 2005 existuje zelená kniha s názvem „Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny“. To je dokument, který byl vydán Evropskou komisí a má přispívat k řešení demografických problémů. Na závěr o problému demografického stárnutí bylo řečeno, že „demografické stárnutí je problém, který lze

zvládnout, pokud budou vytvořeny příznivé podmínky pro ty, kteří chtějí mít děti a pokud budou co nejlépe využity příležitosti, které dávají delší život a lepší zdraví.“ Problém stárnutí populace má katastrofické následky, když do něho nezasahovat.

Druhým problémem dnešní Evropy je migrace a hlavně nelegální. Nelegální imigranti snižují celkovou cenu práce, protože z ní neodvádějí dané a nepřispívají do veřejných fondů, což negativně ovlivňuje pracovní trh.

Další problém emigrace je v tom, že část imigrantů mají problém se včlenit do evropské společnosti, tak se sdružují do izolovaných komunit tzv. ghett. V takových čtvrtích vzrůstá kriminalita a nezaměstnanost. Hůř na tom jsou jednotlivé státy. Příkladem je Velká Británie, Francie a Německo, kde celkový počet imigrantů v těchto zemích je 11 milionů.

Došly jsme k tomu, že integrační politika by měla provádět preventivní opatření před uzavíráním imigrantů do izolovaných společenství, poskytováním jazykových kurzů, možností vzdělávání apod. Zavedením vizové povinnosti, náležitých pravidel pro pobyt apod. Země regulují počet přistěhovalců.

Co se týče evropských emigrantů, tak poslední trendy ukazují, že víceméně emigranty se do své země vrací. A mají vyhodů, že nabyté zkušeností a peníze přináší do tuzemska.

Na závěr jsme přišly k tomu, že dnešní demografický vývoj Evropy má alarmovat, aby populační politika změnila nynější situaci.

8. Seznam literatury

- 1) Kalibová, K. *Uvod do demografie*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2001, 52 s. ISBN 80-246-0222-9
- 2) Livi Bacci, M. *Populace v Evropské historii*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2003, 272 s. ISBN 80-7106-495-5
- 3) Pavlik, Z. a Kalibová, K., *Mnohojazyčný demografický slovník*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Česká demografická společnost, 2005, 182 s. ISBN 80-239-4864-4
- 4) Pavlik, Z. *Nástin populačního vývoje světa*. Praha: Nakladatelství CSAV, 1964
- 5) Population statistics, 2006 Edition, European Commission, Eurostat, Luxemburg, 2006, ISBN 92-79-01642-3
- 6) Vallin, J. *Světové obyvatelstvo*. 1. Vyd. Praha: Academia, 1992, 147 s. ISBN 80-200-0437-8
- 7) 2008 World Population Data Sheet, Population Reference Bureau, Washington, 2008, ISSN 0085-8315

Použité internetové stránky:

- 8) <http://esa.un.org/unpp>
- 9) <http://esa.un.org/migration>
- 10) http://web.natur.cuni.cz/~koc/spv/clanky/GR_EU.pdf
- 11) http://www.jedensvetnaskolach.cz/download/pdf/jsnspdfs_217.pdf
- 12) <http://alien.bloguje.cz/826251-kriminalita-muslimu-v-evropske-unii.php>

Seznam tabulek

Tab. 1 – Zaldňování Země

Tab. 2 – Orientační odhad počtu obyvatelstva na začátku našeho letopočtu

Tab. 3 – Poměr pohlaví při narození v Evropě

Tab. 4 – Migrace v Evropě

Tab. 5 – Index stáří v Evropě

Tab. 6 – Populace Evropy

Tab. 7 – Zastoupení jednotlivých věkových skupin v evropské populaci

Tab. 8 – Střední délka života v Evropě

Tab. 9 – Důležité migrační ukazatele v Evropě

Seznam grafů

Graf č. 1 – Populace a cena obilí v Evropě

Graf č. 2 – Hrubá míra porodnosti v jednotlivých populacích

Graf č. 3 – Hrubá míra úmrtnosti v jednotlivých populacích

Graf č. 4 – Naděje dožití obou pohlaví v Evropě

Graf č. 5 – Populace Evropy dle pohlaví

Graf č. 6 – Věková pyramida světového obyvatelstva

Graf č. 7 – Věková pyramida Evropy a Latiské Ameriky

Graf č. 8 – Věková pyramida Evropy za rok 2010

Graf č. 9 – Věková pyramida Evropy za rok 2015

Graf č. 10 – Věková pyramida Evropy za rok 2050

Graf č. 11 – Plodnost evropské populaci